

China's First Step in Latin America: The Establishment of Diplomatic Relations
with Cuba and the Beginning of the Conflict in the 1960s**

Sitthiphon Kruarattikan*

Abstract

This research article aims to study the factors leading to the establishment of Sino-Cuban diplomatic relations in 1960 and the deterioration of bilateral ties within a few years, by using information from China's official publications and memoirs of Chinese diplomats. The research finds that, although Mao Zedong was ambivalent about whether Fidel Castro's revolution in 1959 would lead Cuba toward a socialist road, he was content with Castro's anti-U.S. stance and agreed to have official ties with the revolutionary government of Cuba in order that China would have its first diplomatic base in the Western Hemisphere, especially in Latin America which was regarded by the U.S. government as its own backyard. However, with the intensification of the Sino-Soviet conflict and the radicalization of Chinese politics, Castro by the mid-1960s decided to tilt toward the Soviet Union, which in turn resulted in China's cutting off party-to-party ties with Cuba in 1966.

Keywords: China, Cuba, Sino-Soviet conflict, Mao Zedong, Fidel Castro

*Associate Dean for Academic Affairs and Educational Quality Development, College of Interdisciplinary Studies, Thammasat University, 2 Pra Chan Road, Pra Nakorn District, Bangkok 10200. Email: ajarnko@tu.ac.th.

**This article is part of my research project on "Beijing vs. Havana: Sino-Cuban Relations from 1964 to 1995", funded by the College of Interdisciplinary Studies Research Fund in 2017 and the Republic of China's Ministry of Foreign Affairs Taiwan Fellowship in 2017.

Received December 13, 2017; Accepted May 11, 2018

ก้าวแรกของจีนในลาตินอเมริกา: การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับคิวบา
และจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งในทศวรรษ 1960**

สิทธิพล เครือรัฐติกาล*

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาปัจจัยที่ทำให้จีนสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับคิวบาเมื่อ ค.ศ. 1960 และปัจจัยที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสองฝ่ายเสื่อมลงอย่างรวดเร็วภายในเวลาไม่กี่ปี โดยอาศัยข้อมูลจากสิ่งพิมพ์ของทางการจีนและบันทึกความทรงจำของนักการทูตจีนที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยพบว่า แม้เหมาเจ๋อตงจะไม่แน่ใจเกี่ยวกับการปฏิวัติของ ฟิเดล คาสโตร เมื่อ ค.ศ. 1959 ที่จะนำคิวบาไปสู่เส้นทางของลัทธิสังคมนิยมหรือไม่ แต่อย่างน้อยจุดยืนของคาสโตรที่ต่อต้านอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาทำให้เหมาเจ๋อตงมีความสัมพันธ์กับรัฐบาลปฏิวัติของคิวบาเพื่อให้จีนมีฐานที่มั่นทางการทูตแห่งแรกในซีกโลกตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในลาตินอเมริกาซึ่งเปรียบเสมือนสนามหลังบ้านของสหรัฐฯ อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียต ประกอบกับการเมืองภายในของจีนที่รุนแรงขึ้นทำให้เมื่อถึงกลางทศวรรษ 1960 คาสโตรเลือกเข้าข้างสหภาพโซเวียต จีนจึงยุติความสัมพันธ์ในระดับพรรคต่อพรรคกับคิวบาเมื่อ ค.ศ. 1966

คำสำคัญ: จีน, คิวบา, ความขัดแย้งจีน-โซเวียต, เหมาเจ๋อตง, ฟิเดล คาสโตร

*รองคณบดีฝ่ายวิชาการและพัฒนาคุณภาพการศึกษา วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เลขที่ 2 ถนนพระจันทร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 10200 อีเมล ajarnko@tu.ac.th

**บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “ปักกิ่งปะทะฮาวานา: ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาช่วง ค.ศ. 1964-1995” โดยได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุนวิจัยวิทยาลัยสหวิทยาการ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2560 และทุน Taiwan Fellowship ของกระทรวงการต่างประเทศแห่งสาธารณรัฐจีน (ไต้หวัน) ประจำปี ค.ศ. 2017

ได้รับบทความ 13 ธันวาคม 2560; อนุมัติให้จัดพิมพ์ 11 พฤษภาคม 2561

บทนำ

“ข้าพเจ้าอยากพบเหมาเจ๋อตง

แต่มันเป็นไปได้เพราะปัญหาและความแตกต่างทั้งหลายที่มาพร้อมกับความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียต”

(Castro and Ramonet 2008, 594)

“ผู้นำของจีนตัดสินใจอื่นในเชิงศีลธรรมบนฐานความเข้าใจที่พวกเขามีต่อลัทธิมากซ์ ลัทธิเลนิน และลัทธิเหมา ความหมายของลัทธิสังคมนิยมเปลี่ยนแปลงและขยายไปตามกาลเวลา และเนื่องจากประเทศสังคมนิยมจำนวนมากไม่ได้แสดงบทบาทแบบที่จีนคาดหวัง จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้โลกทัศน์แบบสังคมนิยมของจีนนั้นเต็มไปด้วยความเป็นปฏิปักษ์อย่างแรงกล้า”

(Shih 1993, 37)

นับตั้งแต่การก่อตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีนเมื่อ ค.ศ. 1921 ลาตินอเมริกาเป็นภูมิภาคที่พรรคติดต่อกับล่าช้ามาก ความสัมพันธ์ทางตรงระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์จีนกับบรรดาพรรคคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคดังกล่าวเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อเดือนเมษายน ค.ศ. 1956 และนับจากการสถาปนาสาธารณรัฐประชาชนจีนเมื่อ ค.ศ. 1949 อันเป็นเวลาเดียวกันกับการเกิดสงครามเย็นระหว่างค่ายโลกเสรีกับค่ายสังคมนิยม จีนก็ไม่ได้มีความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศในภูมิภาคลาตินอเมริกาซึ่งเป็น “สนามหลังบ้าน” ของสหรัฐอเมริกาเลย จนกระทั่ง ฟิเดล คาสโตร (Fidel Castro) ทำการปฏิวัติโค่นล้มรัฐบาลบาติستا (Batista) ซึ่งเป็นรัฐบาลของสาธารณรัฐคิวบาที่ได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐฯ ได้สำเร็จใน ค.ศ. 1959 คิวบาภายใต้ระบอบใหม่ที่ต่อต้านการครอบงำของสหรัฐฯ จึงกลายเป็นประเทศแรกในภูมิภาคดังกล่าวที่สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีนเมื่อวันที่ 28 กันยายน ค.ศ. 1960 แต่แล้วความสัมพันธ์ระหว่างสองฝ่ายก็ดำเนินไปอย่างเป็นมิตรเฉพาะในช่วงปีแรก ๆ เท่านั้น ดูได้จากหลังการเยือนจีนของเช เกอวาร (Che Guevara) นักปฏิวัติและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมของคิวบาเมื่อ ค.ศ. 1965 แล้วก็ไม่มีการเดินทางเยือนกันและกันในระดับรัฐมนตรีขึ้นไปอีกเลย โดยใน ค.ศ. 1966 เหมาเจ๋อตง (Mao Zedong) ประธานพรรคคอมมิวนิสต์จีนได้ยุติความสัมพันธ์ในระดับพรรคกับคิวบาจนกระทั่ง ค.ศ. 1983 จึงเริ่มมีการติดต่อกันในระดับรัฐมนตรีอีกครั้ง ตามด้วยการฟื้นฟูความสัมพันธ์ในระดับพรรคเมื่อ ค.ศ. 1988 และที่สำคัญที่สุดก็คือ เจียงเจ๋อหมิน (Jiang Zemin) ในฐานะประธานาธิบดีเดินทางเยือนกรุงฮาวานาเมื่อ ค.ศ. 1993 และฟิเดล คาสโตรในฐานะประธานาธิบดีเดินทางเยือนกรุงปักกิ่งเมื่อ ค.ศ. 1995 ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการสิ้นสุดความบาดหมางระหว่างสองประเทศอย่างเป็นทางการ

บทความนี้มุ่งศึกษาปัจจัยที่ทำให้จีนสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับคิวบา และปัจจัยที่ทำให้ความสัมพันธ์ดังกล่าวเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว โดยอาศัยข้อมูลจากสิ่งพิมพ์ของทางการจีนและบันทึกความทรงจำของนักการทูตจีนที่เกี่ยวข้อง โดยจะชี้ให้เห็นว่า แม้เหมาเจ๋อตงจะไม่แน่ใจว่าการปฏิวัติของคาสโตรจะนำคิวบาไปสู่เส้นทางของลัทธิสังคมนิยมหรือไม่ แต่การที่คาสโตรแสดงจุดยืนต่อต้านอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาและเร่งรื้อของคิวบาที่จะมีความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีนใน ค.ศ. 1960 ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เหมายอมสถาปนาความสัมพันธ์เพื่อให้จีนมีฐานที่มั่นทางการทูตในลาตินอเมริกา ทว่า ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียต ประกอบกับการเมืองภายในของจีนที่รุนแรงขึ้นทำให้เมื่อถึงกลางทศวรรษ 1960 คาสโตรเลือกเข้าข้างสหภาพโซเวียต จีนจึงตัดความสัมพันธ์ในระดับพรรคต่อพรรคกับคิวบาลงในที่สุด

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาก่อนการปฏิวัติของฟิเดล คาสโตร

ชาวจีนไปเป็นแรงงานในภูมิภาคลาตินอเมริกามานานแล้ว อย่างน้อยตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 เมื่อสเปนซึ่งเข้ามาตั้งอาณานิคมในภูมิภาคดังกล่าวได้ใช้เมืองอาคาปัลโก (Acapulco) ของเม็กซิโกเป็นเมืองท่าหลักในการค้ากับจีนผ่านเมืองมะนิลาของฟิลิปปินส์ตั้งแต่ ค.ศ. 1565 และในบันทึกของอเล็กซานเดอร์ วอน ฮัมโบลท์ (Alexander von Humboldt) นักภูมิศาสตร์ชาวปรัสเซียซึ่งเดินทางสำรวจภูมิภาคลาตินอเมริกาในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ได้ระบุว่า มีแรงงานชาวจีนในเกาะคิวบา (Lai 1999, 248) แต่แรงงานดังกล่าวยังมีจำนวนน้อยมากจนกระทั่งในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อการผลิตน้ำตาลเฟื่องฟูจนคิวบากลายเป็นผู้ผลิตน้ำตาลรายใหญ่ที่สุดของโลก และแรงงานทาสผิวดำที่มีอยู่ก็ไม่เพียงพอ สเปนจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องนำเข้าแรงงานจากจีนอย่างจริงจัง

การมาถึงขนานใหญ่ของชาวจีนเริ่มต้นใน ค.ศ. 1847 เมื่อแรงงานจากเมืองเซี่ยเหมินในมณฑลฝูเจี้ยนจำนวน 571 คนเดินทางมายังคิวบา นับจากนั้นจนถึง ค.ศ. 1874 ก็มีการแรงงานจีนเดินทางมายังคิวบาจำนวนรวมประมาณ 126,000 คน ความสำคัญของแรงงานจีนต่อเศรษฐกิจของคิวบานั้นดูได้จากในทศวรรษ 1870 ที่การผลิตน้ำตาลต้องอาศัยแรงงานจีนถึงร้อยละ 40 ของแรงงานทั้งหมดและชาวจีนคิดเป็นร้อยละ 3 ของจำนวนประชากรคิวบาทั้งหมดในขณะนั้น (Lai 1999, 249) ขณะเดียวกันก็มีชาวจีนบางส่วนที่ผันตนเองจากการเป็นแรงงานมาประกอบอาชีพส่วนตัวจนเริ่มมีชุมชนจีนในเมืองฮาวานาในทศวรรษ 1860 พวกเขาเหล่านี้ประกอบกิจการร้านอาหาร ร้านขายของชำ ร้านขายผักและผลไม้ ร้านขายสินค้าหัตถกรรม ร้านขายยาจีน รวมทั้งยังตั้งสมาคมและเริ่มมีหนังสือพิมพ์จีนเมื่อ ค.ศ. 1867 อย่างไรก็ตาม อิทธิพลทางเศรษฐกิจของชาวจีนในคิวบามีอยู่น้อยเมื่อเทียบกับดินแดนใกล้เคียงอย่างจาเมกาและตรินิแดด เพราะพวกเขาเป็นเพียงผู้ประกอบการรายย่อยที่ไม่สามารถผูกขาดภาคส่วนใด ๆ ในระบบเศรษฐกิจของคิวบาได้ (Lai 1999, 250-251)

นอกจากความสำคัญในทางเศรษฐกิจ ชาวจีนในคิวบายังมีบทบาทในการต่อสู้เพื่อเอกราชของคิวบาอีกด้วย ดังที่มั่นกริชาการตั้งข้อสังเกตว่า โดยปกติแล้วชาวจีนโพ้นทะเลในยุคอาณานิคมมักจะมีสถานะทางเศรษฐกิจดีกว่าคนพื้นเมืองและมักจะมีความสัมพันธ์ที่เอื้อประโยชน์ต่อเจ้าอาณานิคม แต่ในกรณีของคิวบา ชาวจีนโพ้นทะเลกลับกลายเป็นพลังในการต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยม (Benton 2007, 37) ดังแสดงออกชัดเจนในการลุกฮือขึ้นต่อต้านอำนาจการปกครองของสเปนทั้งสองครั้ง คือ ช่วง ค.ศ. 1868 – 1878 และช่วง ค.ศ. 1895 – 1898 จนคิวบาได้เอกราชอย่างเป็นทางการเมื่อ ค.ศ. 1902 และใน ค.ศ. 1931 ทางคิวบาได้อนุญาตให้สร้างป้ายจารึกวีรกรรมของชาวจีนโพ้นทะเลในการต่อสู้เพื่อเอกราช โดยจารึกข้อความของกอนซาโล เดอ เกซาดา (Gonzalo de Quesada) นักเคลื่อนไหวเรียกร้องเอกราชของคิวบาที่ทำงานคู่กับโฮเซ มาร์ตี (José Martí) ซึ่งระบุว่า “ไม่มีชาวจีนในคิวบาเลยสักคนที่หนีทหาร ไม่มีชาวจีนในคิวบาเลยสักคนที่ทรยศ” (Triana and Herrera 2009, 185-194)

ในระดับความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาเริ่มต้นในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อการเพิ่มจำนวนขึ้นของชาวจีนในคิวบาทำให้รัฐบาลจีนสนใจความเป็นไปของพวกเขา โดยใน ค.ศ. 1877 รัฐบาลราชวงศ์ชิงของจีนได้ทำสนธิสัญญากับสเปนซึ่งระบุให้ยกเลิกการใช้แรงงานจีนในระบบบังคับทำสัญญา โดยให้มีแต่แรงงานอิสระเท่านั้น และยังคงปฏิบัติต่อชาวจีนในสถานะชาติที่ได้รับความอนุเคราะห์ยิ่ง (Most-Favored Nation) ต่อมาใน ค.ศ. 1879 จีนได้เปิดสถานกงสุลในคิวบา โดยมีหลิวเหลียงหยวน (Liu Liangyuan) เป็นกงสุลคนแรก และเมื่อคิวบาได้เอกราชใน ค.ศ. 1902 รัฐบาลราชวงศ์ชิงของจีนก็ให้การรับรองสาธารณรัฐคิวบาและสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตในปีเดียวกัน ต่อมาเมื่อเกิดการปฏิวัติโค่นล้มราชวงศ์ชิงและสถาปนาสาธารณรัฐจีนขึ้นในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1912 คิวบาก็ให้การรับรองสาธารณรัฐจีนในปีถัดมา และใน ค.ศ. 1949 เมื่อพรรคก๊กมินตั๋งซึ่งปกครองสาธารณรัฐจีนพ่ายแพ้แก่พรรคคอมมิวนิสต์จีนในสงครามกลางเมืองจนต้องย้ายรัฐบาลไปตั้งที่เกาะไต้หวัน รัฐบาลคิวบาก็ยังคงรับรองรัฐบาลของสาธารณรัฐจีนอยู่ต่อไป โดยตลอดทศวรรษ 1950 คิวบาเป็นแหล่งลี้ภัยของเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลก๊กมินตั๋งและบรรดานักบวชนิกายคาทอลิกจากจีนแผ่นดินใหญ่ราว 3,000 คน (López 2013, 221-222)

แม้ว่ารัฐบาลของพรรคก๊กมินตั๋งจะยังคงได้รับการรับรองจากรัฐบาลคิวบา และยังมีอิทธิพลอยู่มากในหมู่คนเชื้อสายจีนในคิวบา แต่พรรคก็ไม่สามารถผูกขาดความเคลื่อนไหวของคนกลุ่มนี้ได้ทั้งหมด ดังจะเห็นจากการเกิดความเคลื่อนไหวของคนเชื้อสายจีนในคิวบาที่นิยมลัทธิมากซ์มาตั้งแต่ทศวรรษ 1920 แล้ว ดังเช่นกรณีของโฮเซ วอง (José Wong) ซึ่งได้รับการยกย่องให้เป็นสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างคิวบากับจีนในเวลาต่อมาและในทศวรรษ 1940 ก็เกิดการรวมกลุ่มเป็นสมาคมของคนเชื้อสายจีนในคิวบาที่สนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์จีนที่ใช้ชื่อว่า “พันธมิตรแห่งชาติเพื่อปกป้องประชาธิปไตยของจีน (Alianza Nacional de Apoyo a la Democracia China)” และเป็นสมาคมที่เรียกร้องให้รัฐบาลคิวบารับรองรัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนจีน

หลัง ค.ศ. 1949 แต่รัฐบาลคิวบาในขณะนั้นมีนโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ตามสหรัฐอเมริกาและได้บีบบังคับให้สมาคมดังกล่าวหยุดดำเนินการใน ค.ศ. 1951 อย่างไรก็ตาม ความเคลื่อนไหวทางการเมืองของคนเชื้อสายจีนยังคงมีอยู่ โดยในช่วง ค.ศ. 1956 – 1958 ที่ขบวนการ 26 กรกฎาคม (The 26th of July Movement) ของฟิเดล คาสโตรกำลังทำสงครามโค่นล้มรัฐบาลบาติσταอยู่นั้น คนเชื้อสายจีนก็ได้เข้าร่วมด้วย โดยเป็นทั้งกองกำลังอยู่ในชนบทและอีกส่วนหนึ่งดำเนินงานใต้ดินอยู่ในเขตเมือง (Benton 2007, 46) อีกทั้งบางคนถึงกับได้รับความไว้วางใจให้เป็นนายทหารระดับบังคับบัญชา เช่น อาร์มานโด ชอย (Armando Choy) กุสตาโว ชุย (Gustavo Chui) มัวเสส ซีโอ วอง (Moisés Sío Wong) เป็นต้นซึ่งพวกเขาเหล่านี้ก็ยังคงทำงานในตำแหน่งสำคัญของกองทัพคิวบาต่อไปหลังจากฟิเดล คาสโตรทำการปฏิวัติสำเร็จเมื่อวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1959

การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างจีนกับคิวบาใน ค.ศ. 1960

การปฏิวัติในคิวบาเมื่อ ค.ศ. 1959 เกิดขึ้นภายใต้บริบทของสงครามเย็นที่จีนกับสหรัฐอเมริกาเป็นศัตรูกัน และการที่จีนในทศวรรษ 1950 ไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศในลาตินอเมริกาเลยนั้น ทำให้จีนสนใจรัฐบาลใหม่ของคิวบาซึ่งมีจุดยืนต่อต้านสหรัฐฯ เป็นอย่างมาก เหมาเจ๋อตงบอกกับลาซาร์ คาร์เดนาส (Lázaro Cárdenas) อดีตประธานาธิบดีเม็กซิโกซึ่งเยือนจีนเมื่อวันที่ 21 มกราคม ค.ศ. 1959 ว่า “ข้าพเจ้าคิดว่ากรณีของคิวบาถือเป็นเหตุการณ์ใหญ่ในปัจจุบัน ชาวเอเชียควรช่วยพวกเขาต่อต้านสหรัฐอเมริกา” (Xu 2003, 291) ต่อมาในวันที่ 25 ของเดือนนั้น ทางกรรมาธิการจีนได้จัดการณรงค์มวลชนเพื่อแสดงพลังสนับสนุนการต่อสู้ของประชาชนคิวบาและต่อต้านสหรัฐฯ ขึ้นที่กรุงปักกิ่ง โดยบรรดาองค์กรต่าง ๆ ที่อยู่ในการควบคุมของทางการจีน ไม่ว่าจะเป็นคณะกรรมการประชาชนจีนเพื่อสันติภาพของโลก (The Chinese People's Committee for World Peace) ปวงสหพันธ์แรงงานแห่งประเทศไทยจีน (The All-China Federation of Trade Unions) ปวงสหพันธ์สตรีแห่งประเทศไทยจีน (The All-China Women's Federation) และปวงสหพันธ์เยาวชนจีน (The All-China Youth Federation) ต่างพากันส่งสารแสดงความยินดีไปยังรัฐบาลใหม่ของคิวบา (Xu 2003, 291)

อย่างไรก็ตาม จีนยังคงไม่แน่ใจว่าคิวบาภายใต้ระบอบใหม่จะเดินไปทิศทางใด เพราะพรรคฝ่ายซ้ายในคิวบาที่จีนติดต่อกันมาตลอดและเคยเชิญผู้แทนมาร่วมการประชุมสมัชชาใหญ่พรรคคอมมิวนิสต์จีนครั้งที่ 8 ณ กรุงปักกิ่งเมื่อ ค.ศ. 1956 ก็คือ พรรคสังคมนิยมประชาชนคิวบา (The Popular Socialist Party) ซึ่งเพิ่งมาร่วมมือกับฟิเดล คาสโตรภายหลังการปฏิวัติเสร็จสิ้น และจีนก็แสดงตนเป็นพี่เลี้ยงของพรรคดังกล่าว โดยในเดือนเมษายน ค.ศ. 1960 บลาส โรกา (Blas Roca) เลขาธิการพรรคได้รับคำแนะนำจากเติ้งเสี่ยวผิง (Deng Xiaoping) ระหว่างนั่งรถไฟกลับจากการพบเหมาเจ๋อตงที่เมืองเทียนจินว่า พรรคควรเน้นยุทธศาสตร์ 3 ด้าน ได้แก่ การแสวงหาแนวร่วมอย่างกว้างขวาง การมีกองกำลังทหารบ้าน (militia) ขนาดใหญ่ และการขีดชูเอก

ราชของประเทศชาติ (Wu 1991, 236) ต่างจากฟิเดล คาสโตรที่ในช่วง ค.ศ. 1959 – 1960 มิได้ประกาศชัดว่าจะนำคิวบาเดินไปบนเส้นทางของลัทธิสังคมนิยม จนกระทั่งเมื่อสหรัฐอเมริกาตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับคิวบาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1961 และเขาสืบทราบแน่ชัดในเดือนมีนาคมของปีนั้นว่า สหรัฐฯ ได้จัดตั้งกองกำลังเพื่อเตรียมโค่นล้มรัฐบาลคิวบา ฟิเดล คาสโตรซึ่งต้องการหลักประกันความมั่นคงจากประเทศมหาอำนาจค่ายสังคมนิยมจึงประกาศในเดือนนั้นว่า การปฏิวัติคิวบาเป็นการปฏิวัติสังคมนิยมโดยเน้นย้ำเรื่องดังกล่าวอีกครั้งในสุนทรพจน์วันแรงงานของปีนั้นรวมทั้งประกาศตนเป็นนักลัทธิมากซ์-เลนินในเดือนธันวาคมของปีเดียวกัน (Domínguez 1989, 34) และใน ค.ศ. 1965 พรรคสังคมนิยมประชาชนคิวบาและกลุ่มของฟิเดล คาสโตรได้รวมตัวกันกลายเป็นพรรคคอมมิวนิสต์คิวบา (The Communist Party of Cuba)

ความไม่ชัดเจนในช่วงต้นว่ารัฐบาลคิวบาในระบอบใหม่จะเดินบนเส้นทางของลัทธิสังคมนิยมหรือไม่ ทำให้สิ่งพิมพ์ของทางการเงินในต้นทศวรรษ 1960 กล่าวถึงการปฏิวัติคิวบาในแง่ของความรักชาติและการต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมเป็นหลัก โดยไม่กล่าวถึงลัทธิสังคมนิยมเลยและแม้กระทั่งเมื่อฟิเดล คาสโตรประกาศชัดเจนในวันแรงงาน ค.ศ. 1961 แล้วว่า คิวบาจะเดินบนเส้นทางของลัทธิสังคมนิยมทางการเงินก็ยังไม่ได้ยอมรับเรื่องดังกล่าวในทันที ดูได้จากการสนทนาระหว่างเหมาเจ๋อตงกับยาสุอิ คาโอรุ (Yusui Kaoru) ประธานสมาคมต่อต้านระเบิดนิวเคลียร์และระเบิดไฮโดรเจนของญี่ปุ่นเมื่อวันที่ 3 มกราคม ค.ศ. 1962 ที่เหมาได้กล่าวว่า

คุณถามข้าพเจ้าถึงลักษณะของการปฏิวัติในคิวบา ข้าพเจ้ามองว่าการปฏิวัติในคิวบาเป็นการปฏิวัติแบบประชาธิปไตยชาตินิยม เป็นการปฏิวัติแบบชาตินิยมที่ต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมอเมริกัน และต่อสู้กับระบอบบาติस्ता พวกนายทุนที่เป็นนายหน้า และพวกศักดินา นับจากนี้คิวบาจะเดินไปทางใดนั้นคงต้องเฝ้าดูต่อไป (Mao 1998, 373)

นอกจากนี้ คิวบาภายใต้ระบอบใหม่มิได้ตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับไต้หวันในทันที เดิมเมื่อมีการเสนอร่างมติเกี่ยวกับการให้จีนมีที่นั่งแทนไต้หวันเข้าสู่ที่ประชุมสมัชชาใหญ่แห่งองค์การสหประชาชาติ คิวบาในระบอบบาติสตาก็จะลงมติคัดค้านเป็นประจำ แต่ใน ค.ศ. 1959 ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ผู้แทนของคิวบาในระบอบใหม่เข้าประชุม คิวบาก็มิได้สนับสนุนร่างมติดังกล่าว แต่กลับงดออกเสียง (Wang 1990, 158) และด้วยปัจจัยที่กล่าวมานี้ทำให้ทางการเงินมิได้กระตือรือร้นที่จะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับคิวบาในทันที หากแต่เริ่มต้นทำความรู้จักกับคิวบาในระบอบใหม่โดยอาศัยช่องทางกึ่งทางการไปก่อน นั่นคือ สำนักข่าวซินหัว (The Xinhua News Agency) ซึ่งหนึ่งในหน้าที่ของสำนักข่าวดังกล่าวก็คือ การรวบรวมข้อมูลในต่างประเทศและส่งรายงานกลับไปยังผู้นำระดับสูงของจีนโดยในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1959 จีนได้ขอตั้งสาขาของสำนักข่าวดังกล่าว

ณ กรุงฮาวานา ซึ่งฝ่ายคิวบาก็ตอบตกลงอย่างรวดเร็ว นักข่าวของซินหัวจึงเริ่มปฏิบัติงานที่นั่นในเดือนถัดมา (Cheng 2007, 81) และในเดือนกรกฎาคมของปีนั้น ราอูล คาสโตร (Raul Castro) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมของคิวบาได้เสนอให้จีนส่งเจ้าหน้าที่ที่มีความสำคัญมารับตำแหน่งหัวหน้าสาขาของสำนักข่าวดังกล่าว โดยขอให้ทำหน้าที่เสมือนสถานทูต (Xu 2003, 292) ในที่สุดก็มีการตั้งสำนักงานสาขาอย่างเป็นทางการ ณ กรุงฮาวานาในเดือนธันวาคมของปีนั้น นับเป็นครั้งแรกที่สำนักข่าวซินหัวมีสาขาอยู่ในซีกโลกตะวันตก (หมายถึงทวีปอเมริกาทั้งหมด) และในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1960 จีนส่งเจิงเทา (Zeng Tao) รองเลขาธิการพรรคประจำนครเซี่ยงไฮ้ซึ่งมีความใกล้ชิดกับจอมพลเฉินอี้ (Chen Yi) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในขณะนั้นให้ไปรับตำแหน่งหัวหน้าสาขา

แม้จะยังไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการ แต่ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างจีนกับคิวบาก็เริ่มขึ้นแล้วใน ค.ศ. 1959 เพราะถึงแม้ว่าสหรัฐอเมริกาจะยังไม่ใช้มาตรการกีดกันทางเศรษฐกิจต่อคิวบา ตราบจนถึงปลาย ค.ศ. 1960 แต่ฟิเดล คาสโตรก็ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องหาตลาดส่งออกน้ำตาลซึ่งเป็นแหล่งรายได้หลักของคิวบาเอาไว้ล่วงหน้า ดังที่เขากล่าวไว้ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1959 แล้วว่า “คิวบาจะต้องพยายามขายน้ำตาลให้ใครก็ได้ที่ต้องการซื้อ ไม่ว่าจะเป็นโซเวียตหรือจีน” (Domínguez 1989, 21) ในเดือนธันวาคมของปีนั้น จีนตกลงรับซื้อน้ำตาลจากคิวบาเป็นจำนวน 50,000 ตัน และในเดือนกรกฎาคมของปีถัดมาหลูซวีจาง (Lu Xuzhang) รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการค้าต่างประเทศของจีนได้เดินทางเยือนคิวบาโดยลงนามในข้อตกลงการค้า 5 ปี ข้อตกลงเกี่ยวกับการชำระเงิน และข้อตกลงอื่น ๆ ซึ่งคิดเป็นมูลค่ารวม 13 ล้านดอลลาร์สเตอร์ลิง และจีนตกลงซื้อน้ำตาลจากคิวบาอีกปีละ 500,000 ตันเป็นเวลา 5 ปี แลกกับการที่คิวบาซื้อข้าวและของใช้ในชีวิตรประจำวันจากจีน (Xu 2003, 292; Cheng 1972, 123)

ปัจจุบันยังไม่พบหลักฐานว่าจีนกับคิวบามีการเจรจาอะไรกันหรือไม่ก่อนสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการบันทึกของอู๋ซิ่วเฉียน (Wu Xiuquan) รัฐมนตรีช่วยว่าการทบวงวิเทศสัมพันธ์แห่งพรรคคอมมิวนิสต์จีนซึ่งเดินทางไปร่วมการประชุมสมัชชาพรรคสังคมนิยมประชาชนคิวบาครั้งที่ 8 และได้พบกับฟิเดล คาสโตรเมื่อเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1960 ก็ได้พูดถึงการเจรจากันเพื่อเตรียมสถาปนาความสัมพันธ์แต่อย่างใด (Wu 1991, 327-328) ขณะที่บันทึกความทรงจำของเจ้าหน้าที่จีนที่ปฏิบัติงาน ณ กรุงฮาวานาในปีเดียวกันอย่างเจิงเทาและหวงจื้อเหลียง (Huang Zhiliang) ต่างระบุตรงกันว่า การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตเกิดขึ้นอย่างกะทันหันและเป็นการริเริ่มของฝ่ายคิวบาโดยไม่แจ้งให้จีนทราบล่วงหน้า (Zeng 1997, 32; Huang 2007, 24-28) กล่าวคือเจ้าหน้าที่ของจีนที่ทำงานในกรุงฮาวานาได้รับคำเชิญให้ไปร่วมงานปราศรัยของฟิเดล คาสโตร ณ จัตุรัสแห่งการปฏิวัติในกรุงฮาวานาเมื่อวันที่ 2 กันยายนของปีนั้น โดยมีประชาชนมาร่วมฟังปราศรัยกว่า 1 ล้านคน และ ณ ที่แห่งนั้น ฟิเดล คาสโตรก็ประกาศว่าคิวบาจะสถาปนา

ความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีน โดยประชาชนที่อยู่ ณ จัดรัฐต่างส่งเสียงยินดี และทางการคิวบายังได้นำเนื้อหาในคำปราศรัยดังกล่าวมาตีพิมพ์เป็นเอกสารที่ชื่อ **แถลงการณ์ฮาวานา** ความตอนหนึ่งว่า

สมัชชาแห่งชาติของประชาชนคิวบาให้ความเห็นชอบกับนโยบายที่จะเป็นมิตรกับประชาชนทั่วโลก ยืนยันความประสงค์ที่จะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศสังคมนิยมทั้งหลาย และนับจากนี้ไป โดยอาศัยอำนาจอธิปไตยอันสมบูรณ์และเจตจำนงอิสระ ขอแจ้งให้รัฐบาลแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีนทราบว่า เราตกลงจะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกัน ดังนั้น เราจึงขอตัดความสัมพันธ์กับรัฐบาลหุ่นเชิดในฟอรัมโซเซียลที่มีกองเรือที่เจ็ดคุ้มครองอยู่ (Declarations of Havana 1962, 4)

แม้จีนอาจจะไม่ทราบเรื่องดังกล่าวมาก่อนล่วงหน้า แต่เหมาเจ๋อตงก็พอใจกับคำปราศรัยของฟิเดล คาสโตรโดยกล่าวว่า “คนเคราะห์จากลาตินอเมริกาผู้นี้ดำเนินการทูตประชาชนเป็นเสียด้วย” (Huang 2007, 27) อีกทั้งการที่คิวบาระบุชัดเจนว่าจะยุติความสัมพันธ์ทางการทูตกับไต้หวันก็ตรงกับเงื่อนไขเบื้องต้นที่จีนใช้ในการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศต่าง ๆ มาตั้งแต่ ค.ศ. 1949 ทำให้ในวันที่ 28 กันยายน ค.ศ. 1960 จีนกับคิวบาจึงลงนามสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการ โจวเินไหล (Zhou Enlai) นายกรัฐมนตรีของจีนส่งสารถึงฟิเดล คาสโตรแสดงความยินดีที่ทั้งสองฝ่ายสถาปนาความสัมพันธ์ได้สำเร็จ และยังระบุด้วยว่าหากมีความจำเป็น รัฐบาลและประชาชนจีนก็ยินดีจะช่วยเหลือประชาชนคิวบาในการต่อสู้เพื่อเสรีภาพอย่างสุดกำลัง (Zhu 2003, 9) ขณะที่นิตยสาร **ปักกิ่งรีวิว** ของทางการจีนฉบับวันที่ 4 ตุลาคมของปีนั้นก็ตีพิมพ์บทความแสดงความยินดีโดยระบุว่า แม้จะอยู่ห่างไกลกัน แต่จีนกับคิวบาก็เปรียบเสมือนเพื่อนสนิทเนื่องจากมีศัตรูเดียวกันคือลัทธิจักรวรรดินิยมอเมริกันและตีพิมพ์การ์ตูนที่ล้อเลียนสหรัฐอเมริกาว่าเหมือนดอน กิโฆเต (Don Quixote) ตัวละครในวรรณกรรมของสเปน ซึ่งกำลังต่อสู้กับจีนและคิวบาที่เป็นกังหันลม โดยเข้าใจผิดว่ากังหันลมดังกล่าวเป็นยักษ์ (“Closed Neighbor Though...” 1960, 46-47) และในวันที่ 23 ธันวาคม ค.ศ. 1960 เซินเจี้ยน (Shen Jian) ก็เดินทางไปปฏิบัติงานเป็นเอกอัครราชทูตประจำกรุงฮาวานา

ความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างจีนกับคิวบาในต้นทศวรรษ 1960

ต้นทศวรรษ 1960 ถือได้ว่าเป็นช่วงที่แม่น้ำผึ้งพระจันทร์ในความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาอย่างแท้จริง ในทางการเมืองและความมั่นคง จีนแสดงออกชัดเจนว่าสนับสนุนจุดยืนของคิวบาในการต่อต้านสหรัฐอเมริกา โดยเมื่อสหรัฐฯ บุกอ่าวหมู (The Bay of Pigs) เพื่อมุ่งโค่นล้มรัฐบาลของฟิเดล คาสโตรในกลางเดือนเมษายน ค.ศ. 1961 เซินเจี้ยนได้เน้นย้ำกับเจ้าหน้าที่ในสถานทูตให้ร่วมเป็นร่วมตายกับคิวบา (Huang

2007, 35) ขณะที่ทางการเงินได้ออกแถลงการณ์ประณามสหรัฐฯ ในวันที่ 20 เมษายน และในวันถัดมาที่กรุงปักกิ่งก็มีการระดมมวลชนกว่า 100,000 คนเพื่อแสดงพลังสนับสนุนคิวบา (Zhu 2003, 11-12) จีนระดมมวลชนอีกครั้งเพื่อตอบโต้การที่ประธานาธิบดีจอห์น เอฟ. เคนเนดี (John F. Kennedy) แห่งสหรัฐฯ สั่งปิดล้อมคิวบาในวิกฤตการณ์ขีปนาวุธช่วงปลายเดือนตุลาคม ค.ศ. 1962 โดยผิงเจิน (Peng Zhen) เลขาธิการพรรคประจำกรุงปักกิ่งได้กล่าวสุนทรพจน์ ณ มหาศาลาประชาชนซึ่งระบุว่า การคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมอเมริกันต่อคิวบานั้นถือเป็นการคุกคามประชาชนจีนไปด้วย (“We Stand By...” 1962, 3-4) และใน ค.ศ. 1963 ทั้งสองประเทศต่างปฏิเสธที่จะลงนามในสนธิสัญญาห้ามทดลองนิวเคลียร์ในชั้นบรรยากาศ (The Limited Nuclear Test Ban Treaty) ขณะที่สหรัฐฯ และสหภาพโซเวียตพากันลงนาม

ในทางเศรษฐกิจ จีนส่งออกสินค้าจำพวกข้าว ถั่วเหลือง น้ำมัน เนื้อสัตว์ กระจก เคมีภัณฑ์ และอุปกรณ์เครื่องกลไปยังคิวบา ขณะที่คิวบาส่งออกน้ำตาล นิกเกิล และทองแดงไปยังจีน มูลค่าการค้าระหว่างสองฝ่ายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจาก 23.79 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ใน ค.ศ. 1960 เป็น 222.41 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ในปีถัดมา (National Bureau of Statistics of China 1982, 365) และจีนกลายเป็นคู่ค้าอันดับสองของคิวบารองจากสหภาพโซเวียต นอกจากนี้ จีนยังให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจแก่คิวบาอีกด้วย โดยในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1960 จีนทำข้อตกลงให้เงินกู้แบบไม่คิดดอกเบี้ยแก่คิวบาตั้งแต่ ค.ศ. 1961 ถึง ค.ศ. 1965 เป็นมูลค่า 246 ล้านดอลลาร์ (Cheng 1972, 126-127) และใน ค.ศ. 1965 จีนยังตกลงให้เงินกู้แก่คิวบาคิดเป็นมูลค่า 22.8 ล้านดอลลาร์เพื่อช่วยแก้ปัญหาการขาดดุลการค้าที่คิวบามีต่อจีน (He 1991, 25) สำหรับความช่วยเหลือเพื่อมนุษยธรรมนั้น เมื่อคิวบาประสบพายุเฮอริเคนในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1963 จนเกิดความเสียหายกว่าครึ่งประเทศ จีนก็ได้ส่งสิ่งของไปช่วยเหลือคิดเป็นมูลค่า 70 ล้านหยวน โดยเป็นน้ำตาล 5,000 ตัน เนื้อหมู 3,000 ตัน และเวชภัณฑ์อื่น ๆ (Zhu 2003, 12) ข้อที่น่าสังเกตก็คือ การค้าและความช่วยเหลือเหล่านี้เกิดขึ้นทั้ง ๆ ที่ในต้นทศวรรษ 1960 จีนเองประสบกับปัญหาขาดแคลนอาหารอันเป็นผลมาจากความล้มเหลวของนโยบายเศรษฐกิจแบบก้าวกระโดด (The Great Leap Forward)

ขณะเดียวกัน คิวบาก็ได้ตอบแทนมิตรภาพและความช่วยเหลือจากจีน โดยในต้นทศวรรษ 1960 มีการรับนักศึกษาจีน 100 กว่าคนไปศึกษาภาษาสเปนในคิวบา และยังมีครูสอนภาษาสเปนมาทำงานในจีนอีกด้วย (Xu 2003, 294) และที่สำคัญกว่านั้นก็คือ คิวบาแสดงออกชัดเจนว่าสนับสนุนให้จีนเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติแทนที่ได้หวัน โดยตั้งแต่ ค.ศ. 1960 เป็นต้นมา คิวบาได้ลงมติสนับสนุนเมื่อมีการนำร่างมติเกี่ยวกับเรื่องนี้เข้าสู่ที่ประชุมสมัชชาใหญ่ และได้อธิบายเหตุผลอย่างชัดเจนในสุนทรพจน์ของฟีเดล คาสโตร ณ ที่นั่นเมื่อวันที่ 26 กันยายน ค.ศ. 1960 ความตอนหนึ่งว่า

จีนคิดเป็นหนึ่งในสี่ของประชากรโลก รัฐบาลใดเป็นผู้แทนที่แท้จริงของประชากรที่มากที่สุดในโลก? ไม่มีรัฐบาลใดอื่นอีกแล้วนอกจากรัฐบาลของสาธารณรัฐประชาชนจีน ทว่ายังคงมีการรักษาที่นั่งของอีกกลุ่มหนึ่งเอาไว้ในสงครามกลางเมืองที่สะกดลงเพราะมีกองเรือที่เจ็ดของสหรัฐอเมริกาเข้ามาแทรกแซง เราขอถามหน่อยเถิดว่ากองเรือของประเทศหนึ่ง แถมเป็นประเทศที่อยู่ต่างทวีป มีสิทธิอะไรมาแทรกแซงเรื่องที่เป็นกิจการภายในล้วน ๆ ของจีน เราอยากฟังคำอธิบายเรื่องนี้อย่างมาก การทำเช่นนี้มีจุดประสงค์เพื่อรักษาอีกกลุ่มหนึ่งที่อยู่ฝั่งตัวเองเอาไว้และขัดขวางการปลดแอกประเทศจีนทั้งหมด นี่คือนโยบายที่เงี้ยวและผิดกฎหมาย และเป็นเหตุผลว่าทำไมสหรัฐอเมริกาไม่ต้องการให้นำเรื่องผู้แทนของสาธารณรัฐประชาชนจีนเข้ามาอภิปรายกันที่นี่ เราขอแสดงจุดยืนอย่างชัดเจน ณ ที่นี้ว่า เราสนับสนุนการอภิปรายเรื่องดังกล่าวและสนับสนุนการให้ที่นั่งแก่ผู้แทนที่แท้จริงของประชาชนจีนในองค์การสหประชาชาติ (Deutschmann and Shnookal 2007, 183)

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาในระดับผู้นำช่วงต้นทศวรรษ 1960 ก็ดำเนินไปด้วยดีเช่นกันดังได้จากการเดินทางเยือนกันและกันหลายครั้ง โดยฝ่ายคิวบานั้น เซ เกวาราในฐานะประธานธนาคารแห่งชาติเดินทางเยือนจีนเมื่อเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1960 โดยได้พบปะกับเหมาเจ๋อตงและกล่าวว่าประสบการณ์การปฏิวัติของจีนนั้นมีค่ามากสำหรับประชาชนคิวบา และการสร้างความเป็นพันธมิตรระหว่างกรรมกรกับชาวนาของจีนนั้นก็ช่วยชี้แนะแนวทางข้างหน้าสำหรับลาตินอเมริกาได้เป็นอย่างดี (“Cuban Government Economic...” 1960, 10) ต่อมาในเดือนกันยายน ค.ศ. 1961 ออสวัลโด ดอร์ติคอส ทอร์เรโด (Osvaldo Dorticos Torrado) ประธานาธิบดีของคิวบาเดินทางเยือนจีนอย่างเป็นทางการและออกแถลงการณ์ร่วมกับหลิวเส้าฉี (Liu Shaoqi) ประธานาธิบดีของจีนเพื่อต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมและผดุงสันติภาพของโลก (“Sino-Cuban Joint...” 1961, 9-11) ส่วนฟิเดล คาสโตรแม้จะยังไม่ได้เดินทางเยือนจีน แต่เขาก็ไปรับประทานอาหาร ณ สถานทูตจีนในกรุงฮาวานาเป็นประจำ (Huang 2007, 31-32) สำหรับฝ่ายจีน กัวม่ออวี่ (Guo Moruo) รองประธานสภาผู้แทนประชาชนแห่งชาติเดินทางเยือนกรุงฮาวานาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1961 เพื่อแสดงความยินดีในโอกาสครบ 2 ปีของการปฏิวัติคิวบา ส่วนโจวเินไหลก็พรรณนาถึงความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างสองประเทศด้วยภาษาติดโบราณที่ว่า “สิ่งที่ได้มาง่ายนั้นไร้ค่า มิตรภาพต่างหากที่หายาก” (Zhu 2003, 13)

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1964 เมื่อหวังโย่วผิงเดินทางไปรับตำแหน่งเอกอัครราชทูตประจำกรุงฮาวานา ต่อจากเตินเจี้ยน ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบายังคงเปี่ยมไปด้วยมิตรภาพ โดยเมื่อสถานทูตจีนประจำกรุงฮาวานาจัดงานเลี้ยงรับรองเนื่องในโอกาสวันชาติจีนเมื่อเดือนตุลาคมของปีนั้น ฟิเดล คาสโตร เซ เกวารา พร้อมกับเจ้าหน้าที่ของพรรค รัฐบาล และกองทัพของคิวบามากกว่า 1,300 คนได้เข้าร่วมงาน อีกทั้งโจวเินไหลก็ตอบรับคำเชิญของทางการคิวบาเพื่อไปเยือนกรุงฮาวานาในเดือนธันวาคมของปีนั้น (Yun 1996, 84) แต่แล้ว

ความตึงเครียดที่ก่อตัวขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างสองฝ่ายในปลายปีนั้นทำให้ต้องยกเลิกกำหนดการเยือนที่วางไว้

ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตและผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาในกลางทศวรรษ 1960

แม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาจะเป็นไปด้วยดีในต้นทศวรรษ 1960 แต่มีตรรกะดังกล่าวก็ดำเนินควบคู่ไปกับปัจจัยอีกสองประการ ได้แก่ (1) การเมืองภายในของจีนที่กำลังเข้าสู่สมัยซ้ายจัด อันเกิดจากความพยายามของเหมาเจ๋อตงที่จะขับเคลื่อนการต่อสู้ทางชนชั้นภายในประเทศให้ดำเนินต่อไป หลังจากเกิดความล้มเหลวของนโยบายเศรษฐกิจแบบก้าวกระโดดที่เน้นการปลุกระดมมวลชนเมื่อสิ้นทศวรรษ 1950 จนทำให้เขาสูญเสียการควบคุมกิจการรายวันของพรรคและรัฐให้แก่กลุ่มผู้นำที่เป็นนักปฏิบัติอย่างหลิวเส้าฉี โจวเอินไหล และเติ้งเสี่ยวผิง และ (2) ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตที่ก่อตัวขึ้นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1950 โดยเหมาประธานนโยบายการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับสหรัฐอเมริกาของนิกิตา ครุชเชฟ (Nikita Khrushchev) ผู้นำโซเวียตว่าเป็น “ลัทธิแก้ (revisionism)” ซึ่งทฤษฎีต่อลัทธิสังคมนิยม ดังที่งานศึกษาของเฉินเจียน (Chen Jian) ชี้ให้เห็นว่าการขับเคลื่อนการต่อสู้ทางชนชั้นภายในประเทศของเหมาจำเป็นต้องอาศัยนโยบายต่างประเทศที่ก้าวร้าวมาช่วยเสริมแรง (Chen 2001, 11-12) สอดคล้องกับงานศึกษาของหลี่หมิงเจียง (Li Mingjiang) ที่ชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างการรณรงค์มวลชนภายในประเทศจีนที่เรียกว่า “ขบวนการศึกษาลัทธิสังคมนิยม (The Socialist Education Movement)” ซึ่งเริ่มต้นในปลาย ค.ศ. 1962 กับการที่ทางการจีนเริ่มใช้โวหารโจมตีสหภาพโซเวียตอย่างรุนแรงอีกครั้งเมื่อเข้าสู่ ค.ศ. 1963 หลังจากที่ยุद्धพักไปตั้งแต่ปลาย ค.ศ. 1960 หรือที่เขาสรุปไว้ว่า

ความสัมพันธ์ระหว่างปักกิ่งกับมอสโกที่ตกต่ำลงนั้นดูจะเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ อันเป็นผลมาจากสภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกในเชิงอุดมการณ์ เพราะทันทีที่ภารกิจเร่งด่วนภายในประเทศคือการต่อสู้ทางชนชั้นและการป้องกันไม่ให้เกิดลัทธิแก้ จีนก็ไม่สามารถเห็นด้วยกับกรอบอุดมการณ์ของโซเวียตที่เน้นการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับบรรดาประเทศทุนนิยมตะวันตกและการลดความเข้มงวดทางการเมืองภายในประเทศได้ สำหรับเหมา มันเป็นไปได้ที่จะหาคำอธิบายเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับความแตกต่างดังกล่าว (Li 2012, 117)

ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตทำให้คิวบากลายเป็นหนึ่งในสนามของความขัดแย้งไปด้วย ทั้งนี้จีนได้โอกาสที่จะดึงคิวบาให้ออกห่างจากสหภาพโซเวียตและมาใกล้ชิดกับตนมากยิ่งขึ้นหลังจากครุชเชฟ

ยอมอ่อนข้อให้กับสหรัฐอเมริกาโดยถอนซีปนาวุธออกจากคิวบาในปลายเดือนตุลาคม ค.ศ. 1962 จนสร้างความผิดหวังให้กับฟิเดล คาสโตร โดยบทบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์ประชาชนรายวัน (People's Daily) ของจีนช่วงปลายเดือนตุลาคมต่อต้านเดือนพฤศจิกายนของปีนั้นมีเนื้อหาวิจารณ์ครุสชอฟ โดยระบุว่า คำสัญญาของสหรัฐฯ ที่บอกว่าจะยุติการคุกคามคิวบาโดยแลกกับการที่ครุสชอฟยอมถอนซีปนาวุธนั้นเชื่อถือไม่ได้และการยอมอ่อนข้อครั้งนี้ก็ไม่ต่างจากข้อตกลงมิวนิก (The Munich Agreement) ที่สหราชอาณาจักรยอมอ่อนข้อให้อิตเลอร์เมื่อ ค.ศ. 1938 นอกจากนี้ จีนยังหันมายอมรับด้วยว่าคิวบากำลังเดินบนเส้นทางของลัทธิสังคมนิยม โดยบทบรรณาธิการได้ระบุว่าประชาชนคิวบาได้พยายามปกป้อง “มาตุภูมิสังคมนิยม” และถือเป็น “สหായร่วมอุดมการณ์” ของประชาชนจีน (“Defend the Cuban...” 1962, 6-7; Cheng 1972, 152)

เหมาเจ๋อตงดูเหมือนจะเชื่อว่าลึก ๆ แล้วคิวบามีความรู้สึกต่อต้านสหภาพโซเวียต แต่ต้องจำยอมฟังพาสหภาพโซเวียตในฐานะที่เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและเป็นคู่ค้าอันดับหนึ่ง ดังที่เขากล่าวไว้เมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1964 ว่า “ลัทธิแก้กำลังถูกปฏิเสธจากทุกแห่ง มันถูกปฏิเสธในโรมาเนีย โปแลนด์ก็ไม่ใช่ ฟัง ส่วนคิวบาก็เชื่อฟังและปฏิเสธอย่างละครึ่ง พวกเขาเชื่อฟังครึ่งหนึ่งเนื่องจากไม่อาจทำอย่างอื่นได้ เพราะพวกเขาไม่ได้ผลิตน้ำมันหรืออาวุธ” (Schram 1974, 198) เมื่อพิจารณาคำพูดนี้ประกอบเข้ากับการทำข้อตกลงทางเศรษฐกิจระหว่างจีนกับคิวบาในครั้งแรกของทศวรรษ 1960 ตามที่ได้กล่าวไปแล้วก็พอจะทำให้เห็นได้ว่าจีนพยายามใช้เครื่องมือทางเศรษฐกิจเพื่อดึงคิวบาให้ออกห่างจากสหภาพโซเวียตนั่นเอง และเมื่อหวังโย่วผิง (Wang Youping) จะเดินทางไปรับตำแหน่งเอกอัครราชทูตจีนประจำกรุงฮาวานาในต้นปีนั้น จีนก็รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของจีนได้เน้นย้ำกับเขาถึงประเด็นสำคัญที่ต้องสนใจเป็นพิเศษ ซึ่งประเด็นที่เป็นอันดับสองรองจากความสัมพันธ์ระหว่างคิวบากับจีนก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคิวบากับสหภาพโซเวียต (Yun 1996, 83)

อย่างไรก็ตาม ฟิเดล คาสโตรมิได้เข้าข้างจีนอย่างเต็มที่เหมาเจ๋อตงปรารถนา แม้ว่าในส่วนลึกทั้งสองคนจะมีความคิดเหมือนกันหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ว่าจิตสำนึกและการอุทิศตัวของประชาชนจะทำให้การปฏิวัติสำเร็จได้โดยไม่ต้องขึ้นกับสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนด หรือการมองว่าการแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมผ่านการระดมมวลชนจะได้ผลดีกว่าการสั่งการตามระบบราชการโดยอาศัยความเชี่ยวชาญของเทคโนโลยี (Cheng 2007, 100) แต่ฟิเดล คาสโตรก็ตระหนักดีว่า จีนช่วยเหลือคิวบาได้น้อยกว่าสหภาพโซเวียต ดังเช่นในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1963 ทั้งจีนและสหภาพโซเวียตต่างเสนอให้เงินกู้ก้อนใหม่แก่คิวบา โดยจำนวนเงินของฝ่ายจีนนั้นไม่เป็นที่เปิดเผยแน่ชัด ขณะที่สหภาพโซเวียตให้มากถึง 403 ล้านดอลลาร์สหรัฐ และยังคงลงชื่อนำตาลจากคิวบาเพิ่มในราคาที่สูงกว่าตลาดโลกอีกด้วย (Copper 1976, 34) ทำให้ในปลายเดือนเมษายนของปีนั้น เขาเดินทางไปเยือนสหภาพโซเวียตเป็นเวลาเกือบ 6 สัปดาห์ ทั้ง ๆ ที่เคยบอกกับเจียงเหว่เมื่อ ค.ศ. 1961 ว่าจะเยือนจีนเป็นลำดับแรก (Zeng 1997, 46)

นอกจากจะไม่เข้าข้างจีนในการกล่าวโจมตีสหภาพโซเวียตแล้ว ฟิเดล คาสโตรยังพยายามเรียกร้องให้จีนและสหภาพโซเวียตกลับมาคืนดีกันเพื่อผนึกกำลังต่อต้านสหรัฐอเมริกาอีกด้วย ดังสุนทรพจน์ของเขาในโอกาสครบรอบ 4 ปีของการปฏิวัติคิวบาเมื่อวันที่ 2 มกราคม ค.ศ. 1963 ที่ว่า

อะไรคือความเห็นต่างกันในครอบครัวสังคมนิยม ความเห็นต่างกันอย่างเปิดเผยระหว่างสองพลังใหญ่ในค่ายสังคมนิยม? เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับเราทุกคน เพราะจักรวรรดิแยงกี้ (สหรัฐอเมริกา – ผู้วิฉัย) อยู่ห่างไปแค่ 90 ไมล์ เราทุกคนกังวลใจเกี่ยวกับความเห็นที่ต่างกันอย่างนี้มาก ค่ายสังคมนิยมทั้งหมดต้องการเอกภาพและความแข็งแกร่งมากแค่ไหนในการเผชิญหน้ากับเหล่าศัตรู (“Fourth Anniversary of...” 1963)

ต่อมาเมื่อนิกิตา ครุชเชฟถูกปลดจากตำแหน่งเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์โซเวียตในวันที่ 15 ตุลาคม ค.ศ. 1964 โดยมีเลโอนิด เบรซเนฟ (Leonid Brezhnev) สืบทอดตำแหน่งดังกล่าว ฟิเดล คาสโตรก็ยังมีความหวังว่าการเปลี่ยนผู้นำ ณ กรุงมอสโกจะทำให้จีนกับสหภาพโซเวียตสามารถคืนดีกันได้ ทำให้ในเย็นวันที่ 18 ตุลาคมของปีนั้น เขาเดินทางไปพบหวังไยวผิงที่สถานทูตจีนในกรุงฮาวานาโดยไม่แจ้งล่วงหน้าและแสดงความยินดีที่จีนประสบความสำเร็จในการทดลองระเบิดนิวเคลียร์เมื่อสองวันก่อน จากนั้นก็กล่าวว่า “บัดนี้มีการเปลี่ยนผู้นำสูงสุดของสหภาพโซเวียตแล้ว จีนและสหภาพโซเวียตต่างเป็นประเทศสังคมนิยม สมควรจะอยู่ร่วมกันอย่างเป็นมิตร” (Yun 1996, 87)

แม้ว่าผลการเยือนกรุงมอสโกของโจวเินไหลเพื่อยังดูท่าทีของผู้นำสหภาพโซเวียตคนใหม่เมื่อต้นเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1964 จะไม่ได้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตดีขึ้น เพราะเบรซเนฟยืนยันจะดำเนินนโยบายการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับสหรัฐอเมริกาต่อไปแต่ฟิเดล คาสโตรก็ยังไม่ลดละความพยายาม โดยในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1964 เขาส่งคาร์ลอส ราฟาเอล โรดริเกซ (Carlos Rafael Rodriquez) ประธานสถาบันปฏิรูปการเกษตรของคิวบามาเยือนจีนพร้อมกับผู้แทนของพรรคคอมมิวนิสต์ในลาตินอเมริกาอีก 8 ประเทศ ได้แก่ เม็กซิโก คอสตาริกา กัวเตมาลา ปารากวัย เวเนซุเอลา โคลอมเบีย โบลิเวีย และอาร์เจนตินา เพื่อขอให้จีนยุติการกล่าวโจมตีสหภาพโซเวียต ผลปรากฏว่าเหมาเจ๋อตงยืนยันกับโรดริเกซว่า “ที่จะให้หยุดการกล่าวโจมตีนั้นเป็นเรื่องที่ทำได้ วันเดียวก็ไม่ได้ หนึ่งร้อยปีก็ไม่ได้ หนึ่งพันปีก็ไม่ได้ หนึ่งหมื่นปีก็ไม่ได้” (Wang 2013, 85) ต่อมาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1965 ฟิเดล คาสโตรแสดงความพยายามครั้งสุดท้ายด้วยการส่งเซ เกวารามาเยือนจีน แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จอีกเช่นกัน

หลังความล้มเหลวในการกิจเยือนจีนของเซ เกวารา คิวบาก็เียงเข้าหาสหภาพโซเวียตมากยิ่งขึ้นและมีท่าทีต่อจีนเปลี่ยนไปในทางลบ เห็นได้จากในวันที่ 18 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1965 คิวบาลงนามในข้อตกลงรับเงินกู้

จากสหภาพโซเวียตมูลค่า 167 ล้านเปโซเพื่อแก้ปัญหาการขาดดุลการค้าระหว่างสองฝ่ายที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในปีนั้น (Domínguez 1989, 68) และราอูล คาสโตรก็เดินทางไปร่วมการประชุมพรรคคอมมิวนิสต์ 19 ประเทศที่กรุงมอสโกซึ่งเริ่มขึ้นในวันที่ 1 มีนาคมของปีเดียวกันขณะที่จีนไม่เข้าร่วมการประชุมดังกล่าว และในวันที่ 13 มีนาคมนั้นเองฟิเดล คาสโตรได้กล่าวสุนทรพจน์วิจารณ์จีน ณ มหาวิทยาลัยฮาวานา ความว่า

ประเด็นสำคัญไม่ได้อยู่ที่การวิเคราะห์ความขัดแย้งในเชิงทฤษฎีหรือปรัชญา แต่อยู่ที่การยอมรับความจริงที่ว่า ในยามที่ต้องเผชิญหน้ากับศัตรูที่มุ่งโจมตี และในยามที่ต้องเผชิญหน้ากับศัตรูที่ก้าวร้าวขึ้นเรื่อย ๆ การสร้างความแตกแยกเป็นเรื่องที่ไม่ชอบธรรม ไม่เข้าท่า และไม่มีเหตุผล ... การแตกแยกกัน ในยามที่ต้องเผชิญหน้ากับศัตรูนั้นไม่ใช่ยุทธศาสตร์ที่ถูกต้อง ไม่ใช่ยุทธศาสตร์ของการปฏิวัติ และไม่ใช่ยุทธศาสตร์อันชาญฉลาด (Kenner and Petras 1970, 121)

จะเห็นได้ว่า เมื่อถึงต้น ค.ศ. 1965 ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตได้ก่อให้เกิดความตึงเครียดในความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาขึ้นแล้วและในปีเดียวกันสถานการณ์ก็ยิ่งเลวร้ายลง เซ เกวารา ผู้มีความสัมพันธ์อันดีกับจีนได้ถอนตัวออกจากการเมืองคิวบาในเดือนมีนาคมของปีนั้นเพื่อไปทำการปฏิวัติในต่างประเทศ ขณะที่การเมืองภายในของจีนก็เข้าสู่ยุคซ้ายจัดมากยิ่งขึ้น มีการแจกจ่ายหนังสือ **คติพจน์เหมาเจ๋อตง** ซึ่งเริ่มตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1964 ทั้งในและนอกประเทศจีนอย่างกว้างขวาง และในเดือนกันยายน ค.ศ. 1965 หลินเปียว (Lin Biao) รองประธานพรรคและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมของจีนได้เผยแพร่บทความของตนเรื่อง “ขอชัยชนะของสงครามประชาชนจงอยู่ยั่งยืนนาน (Long Live the Victory of People's War)” ซึ่งระบุว่าสหภาพโซเวียตได้กลายเป็นผู้รับใช้ลัทธิจักรวรรดินิยมไปแล้ว และแนวคิดของเหมาเจ๋อตงต่างหากที่เป็น “สมบัติร่วมกัน” ของประชาชนผู้ปฏิวัติทั่วโลก (Lin Biao 1965) หรือเท่ากับว่าจีนแสดงออกชัดเจนว่าต้องการเป็นพี่เลี้ยงให้กับขบวนการปฏิวัติทั่วโลกซึ่งหมายถึงลาตินอเมริกาด้วย และในปีนั้นผู้นำและสิ่งพิมพ์ของจีนได้แสดงท่าทีสนับสนุนขบวนการปฏิวัติในลาตินอเมริการวม 12 ประเทศ ได้แก่ อาร์เจนตินา โบลิเวีย บราซิล โคลอมเบีย สาธารณรัฐโดมินิกัน กัวเตมาลา เฮติ ฮอนดูรัส นิการากัว ปารากวัย เปรู และเวเนซุเอลา (Van Ness 1970, 90) หรือที่ผู้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า

ใน ค.ศ. 1965 ไม่มีขบวนการติดอาวุธต่อต้านรัฐบาลในลาตินอเมริกาขบวนการใดเลยที่จะไม่ได้รับการรับรองอย่างน้อยเป็นนัย ๆ จากจีน ในเมื่อจีนไม่ประสบความสำเร็จในการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศใดเลยในลาตินอเมริกา ยกเว้นคิวบา จีนก็ไม่มีอะไรจะเสียในการรับรองการปฏิวัติเหล่านี้ในซีกโลกอเมริกา (Van Ness 1970, 101)

แม้จะไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่านอกเหนือไปจากการสนับสนุนทางวาจาและสิ่งพิมพ์โฆษณาชวนเชื่อแล้ว จีนให้การสนับสนุนขบวนการปฏิวัติในลาตินอเมริกาด้านอื่น ๆ อย่างเป็นรูปธรรมเพียงใด แต่อย่างน้อยท่าทีของจีนที่ต้องการเป็นพี่เลี้ยงให้กับการปฏิวัติในภูมิภาคดังกล่าวนั้นขัดแย้งกับฟิเดล คาสโตรซึ่งต้องการเป็นผู้นำการปฏิวัติในลาตินอเมริกา อีกทั้งข้อเท็จจริงที่ว่า เมื่อถึง ค.ศ. 1965 ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตได้ส่งผลไปยังพรรคคอมมิวนิสต์ในลาตินอเมริกาโดยเกิดกลุ่มที่สนับสนุนจีนขึ้นในพรรคคอมมิวนิสต์โคลอมเบีย บราซิล ชิลี เม็กซิโก เปรู โบลิเวีย ปารากวัย และอุรุกวัย (Van Ness 1970, 150-151; Schenkel 1970, 152) ก็ยิ่งทำให้เขาเกรงว่าตนเองจะถูกลดทอนสถานะการเป็นผู้นำในภูมิภาคดังกล่าวลงไป และอาจรวมถึงสถานะทางการเมืองภายในประเทศของเขาด้วย โดยในการพบนักศึกษาคิวบาเมื่อต้นเดือนมีนาคมของปีนั้นฟิเดล คาสโตรแสดงความไม่พอใจที่จีนนำสิ่งพิมพ์โฆษณาชวนเชื่อเข้ามาเผยแพร่ในประเทศ (Schenkel 1970, 151-152) และในวันที่ 14 กันยายนของปีเดียวกันเขาได้เรียกหวงเหวินโฮ่ว (Huang Wenyhou) อุปทูตจีนซึ่งขณะนั้นปฏิบัติงานแทนเอกอัครราชทูตจีนประจำกรุงฮาวานาเข้าพบและวางสิ่งพิมพ์จีนไว้บนโต๊ะพร้อมกับกล่าวว่า จีนกำลังหว่าน “เมล็ดพันธุ์ที่ไม่เหมาะสม” อันเป็นพฤติกรรมที่เลวร้ายยิ่งกว่าลัทธิจักรวรรดินิยมอเมริกัน (Yun 1996, 89-90)

หลังจากทราบข่าวเรื่องฟิเดล คาสโตรเรียกอุปทูตจีนเข้าพบ หวังโย่วผิงในฐานะเอกอัครราชทูตประจำกรุงฮาวานาซึ่งขณะนั้นอยู่ที่กรุงปักกิ่งก็รีบเขียนรายงานสถานการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาเสนอต่อเหมาเจ๋อตง โจวเอินไหล และเฉินอี้ เมื่อผู้นำทั้งสามคนได้อ่านแล้วก็ให้คำแนะนำบางประการแก่หวังโย่วผิงผู้ซึ่งสรุปคำแนะนำดังกล่าวลงในสมุดจดว่า “ในยามที่หมาป่าเป็นใหญ่ก็อย่ามีเรื่องกับหมาจิ้งจอก จงพยายามทำให้อดีที่สุดแม้ความหวังจะริบหรี่ ถ้าไม่สุดขีดจริง ๆ ก็อย่าไปใส่ใจ หากเกิดปัญหาเมื่อไหร่ให้จัดการอย่างระมัดระวัง” (Yun 1996, 90) และจนถึงสิ้น ค.ศ. 1965 ทางกรจีนก็มีได้ออกมาตอบโต้เรื่องดังกล่าวแต่อย่างใด แต่แล้วในต้น ค.ศ. 1966 ก็เกิดข้อพิพาทใหม่ระหว่างจีนกับคิวบาว่าด้วยการค้าข้าว และฟิเดล คาสโตรได้ยกทั้งสองเรื่องขึ้นมาเปิดเผยในวงกว้าง จีนก็ไม่อาจอดทนกับคิวบาได้อีกต่อไป

สงครามข้าวระหว่างจีนกับคิวบาและการยุติความสัมพันธ์ในระดับพรรคต่อพรรคเมื่อ ค.ศ. 1966

ชาวคิวบานิยมบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก ความนิยมดังกล่าวเริ่มจากการนำเข้าข้าวมาเลี้ยงดูแรงงานผิวสีในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทั้งนี้คิวบาปลูกข้าวเองได้ไม่มาก ทำให้ต้องพึ่งพาการนำเข้าข้าวโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหรัฐอเมริกา โดยในทศวรรษ 1930 ร้อยละ 25 ของปริมาณการนำเข้าข้าวทั้งหมดของคิวบามาจาก

สหรัฐฯ และเมื่อถึง ค.ศ. 1949 ก็เพิ่มสูงถึงร้อยละ 90 (Halperin 1981, 197) ปัญหาเกิดขึ้นหลังการปฏิวัติเมื่อ ค.ศ. 1959 เนื่องจากสหรัฐฯ งดขายข้าวแก่คิวบา และคิวบาก็พึ่งพาสหภาพโซเวียตได้เฉพาะข้าวสาลีเท่านั้น ขณะที่ราคาข้าวในตลาดโลกใน ค.ศ. 1962 สูงขึ้นกว่า ค.ศ. 1960 ถึงร้อยละ 20 อีกด้วย ทำให้รัฐบาลของฟิเดล คาสโตรต้องจัดการปันส่วนข้าว โดยประชาชนแต่ละคนได้รับข้าวในปริมาณ 6 ปอนด์ต่อคนต่อเดือน (Halperin 1981, 197-198) สถานการณ์ยิ่งเลวร้ายลงในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1964 เมื่อองค์การรัฐอเมริกัน (The Organization of American States: OAS) มีมติคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจต่อคิวบา ทำให้คิวบาไม่อาจพึ่งพาการนำเข้าข้าวจากประเทศในลาตินอเมริกาอย่างอุรุกวัยได้อีกต่อไป ด้วยเหตุนี้ ตลอดครั้งแรกของทศวรรษ 1960 จีนจึงเป็นผู้ส่งออกข้าวรายสำคัญให้แก่คิวบา แลกกับการที่คิวบาส่งออกน้ำตาลไปยังจีน และถึงแม้ว่าคิวบาจะเป็นฝ่ายขาดดุลการค้า จีนก็แก้ปัญหาด้วยการให้เงินกู้โดยไม่คิดดอกเบี้ยแก่คิวบาเพื่อชดเชยการขาดดุล แต่แล้วความตึงเครียดในความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาเมื่อถึงกลางทศวรรษ 1960 ก็ทำให้การค้าข้าวกลายเป็นหนึ่งในประเด็นของความขัดแย้งไปด้วย

สิ่งที่เรียกว่า “สงครามข้าว (rice war)” ระหว่างจีนกับคิวบาปะทุขึ้นเมื่อวันที่ 2 มกราคม ค.ศ. 1966 หรือหนึ่งวันก่อนการประชุมความเป็นปึกแผ่นของประชาชนแอฟริกา เอเชีย และลาตินอเมริกา (The Afro-Asian-Latin American People's Solidarity Conference) หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า การประชุมไตรทวีป (The Tricontinental Congress) ซึ่งจัดขึ้น ณ กรุงฮาวานา อันเป็นการประชุมผู้แทนเกือบ 600 คนจากขบวนการฝ่ายซ้ายและขบวนการชาตินิยมในลาตินอเมริกา แอฟริกา และเอเชียรวม 82 ประเทศ โดยฟิเดล คาสโตรเปิดเผยว่า ตนเองได้รับรายงานจากเจ้าหน้าที่กระทรวงการค้าต่างประเทศของคิวบาว่า จีนขอปรับลดปริมาณการนำเข้าน้ำตาลจากคิวบาใน ค.ศ. 1966 จากเดิมที่คิวบาเสนอไปว่า 800,000 ตัน และยังขอปรับลดปริมาณการส่งออกข้าวมายังคิวบาลงเกือบร้อยละ 50 จากเดิมใน ค.ศ. 1965 ซึ่งเคยอยู่ที่ 250,000 ตัน (Johnson 1970, 196; Cheng 1972, 213)

จีนออกมาตอบโต้คิวบาในวันที่ 10 มกราคม ค.ศ. 1966 ผ่าน **ประชาชนรายวัน** ซึ่งเผยแพร่บทสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่กระทรวงการค้าต่างประเทศของจีนที่ให้ข้อมูลว่า ทางกรคิวบาขอให้จีนส่งข้าวให้แก่คิวบา 285,000 ตันใน ค.ศ. 1966 แต่จีนให้ได้เพียง 135,000 ตันเท่านั้น เพราะแม้จีนจะผลิตข้าวได้มากใน ค.ศ. 1965 แต่ความต้องการบริโภคข้าวในประเทศก็เพิ่มขึ้น รวมทั้งยังต้องส่งข้าวไปช่วยเหลือประเทศอื่น ๆ ทั้งนี้การที่จีนเคยส่งออกข้าวมายังคิวบาใน ค.ศ. 1965 มากถึง 250,000 ตัน ก็เป็นการพิจารณาแบบปีต่อปี โดยจีนไม่เคยสัญญาว่าจะส่งข้าวในปริมาณมากเช่นนี้แก่คิวบาตลอดไปทุกปี อีกทั้งปริมาณข้าว 135,000 ตันที่จีนตกลงจะส่งให้คิวบาใน ค.ศ. 1966 ก็เป็นปริมาณเดียวกับที่เคยส่งให้ใน ค.ศ. 1964 (“Facts on Sino-Cuban...” 1966, 21-23)

หลังการตอบโต้จากจีน แกรนมา (Granma) ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์กระบอกเสียงของพรรคคอมมิวนิสต์ คิวบาฉบับวันที่ 12 มกราคม ค.ศ. 1966 ได้เผยแพร่คำแถลงของกระทรวงการต่างประเทศของคิวบาซึ่งระบุว่า ตัวเลขที่จีนยกมานั้นไม่ถูกต้อง และหากยอมตามความต้องการของจีนที่จะส่งออกข้าวมายังคิวบาเพียง 135,000 ตันใน ค.ศ. 1966 ก็จะทำให้มูลค่าการค้าระหว่างสองประเทศถึงต่ำสุดต่ำสุดนับจาก ค.ศ. 1961 รวมทั้งยังก่อให้เกิดผลกระทบทางลบต่อการปันส่วนข้าวแก่ประชาชนในคิวบาอีกด้วย (“Quarterly Chronicle and...” 1966, 220) คำแถลงเช่นนี้ทำให้ในวันที่ 31 มกราคมของปีนั้น **ประชาชนรายวัน** ของทางการจีนได้ออกมาตอบโต้คิวบาอีกครั้งโดยระบุว่า หากช่วง ค.ศ. 1963 -1964 ที่จีนส่งออกข้าวไปยังคิวบาปีละ 135,000 ตันนั้นไม่ก่อให้เกิดปัญหาการปันส่วนข้าวในคิวบาแล้ว การที่จีนใน ค.ศ. 1966 จะส่งออกข้าวไปยังคิวบาในปริมาณเดียวกันจะก่อให้เกิดปัญหาดังกล่าวได้อย่างไร (“Further Remarks on...” 1966, 15-16)

ปัจจุบันยังไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าการที่จีนขอลดปริมาณการส่งออกข้าวไปยังคิวบาใน ค.ศ. 1966 โดยกลับไปอยู่ในระดับเดียวกับ ค.ศ. 1964 นั้นเกิดจากความต้องการบริโภคข้าวในประเทศจีนที่เพิ่มขึ้นและความจำเป็นในการส่งข้าวไปช่วยเหลือประเทศอื่นตามที่จีนอ้างจริงหรือไม่ หรือว่าเกิดจากความไม่พอใจของจีนต่อพฤติกรรมของฟิเดล คาสโตรที่เข้าข้างสหภาพโซเวียตอย่างชัดเจนใน ค.ศ. 1965 ตามที่ Johnson (1970, 167) และ Halperin (1981, 204-205) วิเคราะห์เอาไว้ แต่สิ่งหนึ่งที่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดก็คือ ความไม่พอใจของจีนต่อการที่ฟิเดล คาสโตรนำประเด็นการค้าข้าวไปเปิดเผยต่อสาธารณชน ดูได้จากการตอบโต้ของทางการจีนเมื่อวันที่ 10 มกราคม ค.ศ. 1966 ซึ่งระบุว่า

การเจรจาการค้าระหว่างจีนกับคิวบาเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นทุกปี และทุก ๆ ปีก็มีความเห็นที่แตกต่างกันในระหว่างการเจรจา แต่ว่าในอดีตนั้นนายกรัฐมนตรีคาสโตรไม่เคยทำเหมือนในปัจจุบัน เหตุใดอยู่ ๆ เขาต้องยกเรื่องนี้ขึ้นมาพูดเป็นพิเศษก่อนหน้าการประชุมความเป็นปึกแผ่นของประชาชนสามทวีปที่กรุงฮาวานาด้วย นี่เป็นเรื่องที่น่าคิดมาก (“Facts on Sino-Cuban...” 1966, 23)

ต่อมาเมื่อคิวบาตอบโต้จีนในประเด็นการค้าข้าวเมื่อวันที่ 12 มกราคม จีนก็ได้ตอบโต้คิวบาอีกครั้งในวันที่ 31 มกราคม ดังรายละเอียดตามที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น โดยในคำตอบโต้ดังกล่าวจีนก็ยังคงตั้งข้อสงสัยเช่นเดิมว่า

กระทรวงการต่างประเทศของคิวบาไม่ยอมตอบคำถามสำคัญ นั่นคือ เหตุใดก่อนการประชุมความเป็นปึกแผ่นของประชาชนแอฟริกา เอเชีย และลาตินอเมริกา นายกรัฐมนตรีคาสโตรจึงนำเรื่องการเจรจาการค้าระหว่างจีนกับคิวบาสำหรับ ค.ศ. 1966 ขึ้นมาเปิดเผยอย่างกะทันหันต่อสาธารณชน โดย

เป็นการกระทำฝ่ายเดียวและโง่ปดมดเท็จ ทั้ง ๆ ที่การเจรจาตั้งกล่าวยังไม่เสร็จเรียบร้อย (“Further Remarks on...” 1966, 15)

การที่ฟิเดล คาสโตรนำประเด็นการค้าข้าวมาเปิดเผยในวงกว้างสร้างความไม่พอใจอย่างยิ่งให้กับจีน และทำให้ผู้นำของจีนไม่อาจใช้การอดทนอดกลั้นอันเป็นแนวปฏิบัติที่เคยให้ไว้กับหวังโยวผิง เอกอัครราชทูตจีน ประจำกรุงฮาวานาเมื่อปลาย ค.ศ. 1965 ได้อีกต่อไป โดยในวันที่ 9 มกราคม ค.ศ. 1966 รายงานข่าวของสำนักข่าวซินหัวระบุว่า ฟิเดล คาสโตรเป็นจอมโกหกและเป็นอุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบา (Cheng 1972, 214) และในเดือนนั้นเอง จีนได้ตัดความสัมพันธ์ในระดับพรรคต่อพรรคกับคิวบา (Mao 1997, 38)

การกล่าวโจมตีกันและกันระหว่างจีนกับคิวบายังคงดำเนินต่อไปตลอดไตรมาสแรกของ ค.ศ. 1966 คำปราศรัยของฟิเดล คาสโตรในวันที่ 6 กุมภาพันธ์นอกจากจะโจมตีจีนเรื่องการค้าข้าวแล้ว เขายังได้นำเอาอีกประเด็นหนึ่งขึ้นมาเปิดเผยต่อสาธารณะ นั่นคือ ปฏิบัติการโฆษณาชวนเชื่อของจีนบนแผ่นดินคิวบา โดยเขาระบุว่าสาเหตุที่ต้องเรียกอุปทูตจีนเข้าพบเมื่อวันที่ 14 กันยายน ค.ศ. 1965 นั้นเป็นเพราะได้รับรายงานว่าจีนกำลังแจกจ่ายสิ่งพิมพ์ไปยังเจ้าหน้าที่ในกองทัพคิวบา เขาจึงขอให้จีนยุติการโฆษณาชวนเชื่อในคิวบาทันที แต่จีนก็ไม่ทำตามคำร้องขอและนับจากนั้นจนถึงเดือนมกราคม ค.ศ. 1966 จีนยังคงส่งสิ่งพิมพ์มายังคิวบาเพิ่มอีก 58,041 ฉบับ (“Castro Statement on...” 1966) ขณะที่จีนออกมาตอบโต้ในวันที่ 22 กุมภาพันธ์ผ่าน **ประชาชนรายวัน** โดยตั้งคำถามว่า เหตุใดคิวบาจึงไม่อนุญาตให้จีนทำเช่นนั้น แต่กลับอนุญาตให้สหภาพโซเวียตเผยแพร่สิ่งพิมพ์ที่มีเนื้อหาโจมตีจีนบนแผ่นดินคิวบาได้ (“Renmin Ribao Editor's Note ...” 1966, 13-14) ต่อมาในวันที่ 13 มีนาคม ฟิเดล คาสโตรปราศรัย ณ มหาวิทยาลัยฮาวานาโดยระบุว่าเหมาเจ๋อตงเป็น “คนโง่ผู้ชรา (senile idiot)” รวมทั้งยังแนะนำให้เหมาอ่านหนังสือ **วิภาษวิธีแห่งธรรมชาติ (The Dialectics of Nature)** ของฟรีดริช เองเงิลส์ (Friedrich Engels) เพื่อจะได้เข้าใจว่าแม้แต่ดวงอาทิตย์ก็มีวันดับ (Cheng 2007, 112) ซึ่งเป็นการวิจารณ์ลัทธิบูชาผู้นำของเหมานั่นเอง ขณะที่เหมาก็บอกกับที่ประชุมคณะกรรมการกรมการเมืองในวันที่ 20 ของเดือนเดียวกันว่า “พวกคนทรยศและคนฝ่าเหล้ามักจะต่อต้านจีนอยู่เสมอ ธงของเราจะต้องใหม่ มีสีสัน และไม่เปราะเปื้อน คาสโตรนั้นไม่ใช่ใครอื่นนอกเสียจากคนเลวที่อยู่ในตำแหน่งสำคัญ” (Mao 1966)

ผลกระทบของการปฏิวัติวัฒนธรรมต่อความตึงเครียดระหว่างจีนกับคิวบาในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 1960

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1966 หรือ 4 เดือนหลังจากที่เกิดสงครามข้าวระหว่างจีนกับคิวบา การปฏิวัติวัฒนธรรม (The Cultural Revolution) ในจีนก็ปะทุขึ้นโดยเมื่อถึงเดือนมกราคม ค.ศ. 1967 ยามพิทักษ์แดง

(The Red Guards) ซึ่งเป็นมวลชนผู้เทิดทูนอุดมการณ์ของเหมาเจ๋อตงอย่างสุดโต่งได้บุกยึดกระทรวงการต่างประเทศทำให้เงินที่ผู้เป็นรัฐมนตรีไม่อาจควบคุมกระทรวงของตนได้อีกต่อไป ในปีเดียวกันนั้นเองได้มีการเรียกเอกอัครราชทูตจีนเกือบทั้งหมดกลับประเทศเพื่อมารับการอบรมเข้มแข็งอุดมการณ์ และบางคนยังถูกไต่สวนโดยยามพิทักษ์แดงอีกด้วย สถานทูตต่างชาติหลายแห่งในกรุงปักกิ่งก็ถูกยามพิทักษ์แดงปิดล้อมและโจมตี โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานทูตสหภาพโซเวียตและสถานทูตสหราชอาณาจักร ซึ่งเป็นตัวแทนของลัทธิเก่าและลัทธิจักรวรรดินิยมตามลำดับ การปฏิวัติดังกล่าวส่งผลทางลบยิ่งขึ้นต่อความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับประเทศสังคมนิยมที่ใกล้ชิดกับสหภาพโซเวียตอย่างคิวบาโดยเหยาเหวินหยวน (Yao Wenyuan) ผู้นำคนสำคัญในการปฏิวัติวัฒนธรรมได้ประณามฟิเดล คาสโตรว่าเป็นพวกลัทธิเก่า (Kulik 2000, 444)

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาได้รับผลกระทบโดยตรงจาก “กรณีจัตุรัสแดง (The Red Square Incident)” ใน ค.ศ. 1967 กล่าวคือ ในเดือนมกราคมของปีนั้นขณะที่นักศึกษาจีนจำนวน 69 คนเดินทางจากฝรั่งเศสและฟินแลนด์โดยรถไฟเพื่อกลับมาเข้าร่วมการปฏิวัติวัฒนธรรม พวกเขาได้แวะที่กรุงมอสโกเพื่อวางพวงหรีดที่อนุสรณ์สถานเลนินและหลุมศพของสตาลิน ณ จัตุรัสแดงจากนั้นได้ตะโกนข้อความที่อยู่ในหนังสือ **คติพจน์เหมาเจ๋อตง** และร้องเพลง **ดิ แอ่งเตร์นาซิอองนาล (The Internationale)** ซึ่งเป็นเพลงปฏิวัติของลัทธิสังคมนิยมจึงถูกตำรวจโซเวียตเข้าทูปตีจนบาดเจ็บกว่า 30 คน ทำให้ในวันที่ 11 กุมภาพันธ์ทางการจีนระดมมวลชน 100,000 คนที่โรงพลศึกษากรรมกรปักกิ่ง (Beijing Workers' Gymnasium) เพื่อประท้วงการใช้ความรุนแรงของสหภาพโซเวียตต่อนักศึกษาจีน (Ma 2004, 168-172) โดยสำนักงานบริการเจ้าหน้าที่การทูตแห่งกรุงปักกิ่ง (Beijing Service Bureau for Diplomatic Missions) ซึ่งทำหน้าที่ให้บริการแก่นักการทูตต่างชาติได้ออกคำสั่งให้เจ้าหน้าที่ชาวจีนในสังกัดไปร่วมการประท้วงด้วย

บันทึกความทรงจำของสวีซิง (Xu Yichong) ผู้ทำหน้าที่ดูแลเจ้าหน้าที่ชาวจีนในสถานทูตคิวบา ณ กรุงปักกิ่งระบุว่า เมื่อออกสการ์ ปิโน ซานโตส (Oscar Pino Santos) เอกอัครราชทูตคิวบาประจำประเทศจีน ทราบว่ามีเจ้าหน้าที่ชาวจีนในสถานทูตของตนไปร่วมการประท้วงต่อต้านสหภาพโซเวียต เขาก็ไม่พอใจอย่างมากและไล่เจ้าหน้าที่ชาวจีนรวม 7 คนออกจากสถานทูต แต่เจ้าหน้าที่เหล่านั้นไม่ยอมออกไปจนเจ้าหน้าที่ชาวคิวบาต้องใช้กำลังเข้าจัดการ ทั้งนี้เจ้าหน้าที่ของสำนักข่าวซินหัวสามารถถ่ายภาพการใช้ความรุนแรงที่เกิดขึ้น ณ ประตูใหญ่ของสถานทูตคิวบาเอาไว้ได้ ทำให้ในต้นเดือนมีนาคม ค.ศ. 1967 ทางการคิวบาส่งเมาริโอ จี การ์เซีย (Mauro G. García) อธิบดีกรมประเทศสังคมนิยมและอดีตเอกอัครราชทูตประจำกรุงฮานอยมายังกรุงปักกิ่งเพื่อขอโทษจีนและให้รับตำแหน่งแทนซานโตส รวมทั้งอนุญาตให้เจ้าหน้าที่ซึ่งถูกไล่ออกกลับมาทำงานได้ตามเดิม (Xu 2014, 27-35)

จีนยังมีจุดยืนที่ตรงข้ามกับคิวบาใน ค.ศ. 1968 เมื่ออเล็กซานเดอร์ ดุบเชก (Alexander Dubcek) เลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์เชโกสโลวะเกียประกาศจะสร้าง “ลัทธิสังคมนิยมที่มีใบหน้าของความเป็นมนุษย์

(socialism with a human face)” ปรับระบบเศรษฐกิจให้เป็นไปตามกลไกตลาด และให้เสรีภาพทางการเมืองแก่ประชาชน จนทำให้สหภาพโซเวียตไม่พอใจและส่งทหารจำนวน 250,000 คนบุกกรุงปรากในวันที่ 20 สิงหาคมของปีนั้นและปลดคุบเชกออกจากตำแหน่ง จีนประณามการบุกเชโกสโลวะเกียอย่างรุนแรง โดยโจวเอินไหลกล่าวเมื่อวันที่ 23 สิงหาคมว่า การกระทำในครั้งนี้สะท้อนให้เห็นลัทธิคัลลัชชาติ (chauvinism) ของผู้นำโซเวียตที่กลายเป็นพวก “สังคมนิยมจักรวรรดินิยม (social-imperialists)” และ “สังคมนิยมฟาสซิสต์ (social-fascists)” และจีนสนับสนุนประชาชนชาวเชโกสโลวะเกียในการต่อสู้อย่างกล้าหาญเพื่อต่อต้านการยึดครองทางทหารของสหภาพโซเวียต (“Chinese Government and ...” 1968, 3-4) ตรงข้ามกับฟิเดล คาสโตรซึ่งแสดงความเห็นในวันที่ 24 สิงหาคมว่าเห็นด้วยกับการกระทำของสหภาพโซเวียต เนื่องจากเป็นการเข้าควบคุมสถานการณ์ต่อต้านการปฏิวัติ (counterrevolutionary situation) เพื่อป้องกันไม่ให้เชโกสโลวะเกียตกอยู่ในมือของลัทธิทุนนิยมและลัทธิจักรวรรดินิยม (“Castro Comments on...” 1968)

ข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 1960 ก็คือความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง แม้จะมีความตึงเครียดจนมูลค่าการค้าระหว่างสองฝ่ายลดลงจาก 216.01 ล้านดอลลาร์สหรัฐใน ค.ศ. 1965 เหลือ 120.37 ล้านดอลลาร์สหรัฐใน ค.ศ. 1969 (National Bureau of Statistics of China 1982, 365) แต่คิวบาก็ยังคงเป็นคู่ค้ารายใหญ่ที่สุดของจีนในลาตินอเมริกา และเป็นตลาดส่งออกสินค้าอุปโภคบริโภคจากจีน โดยมีมูลค่าเฉลี่ยตั้งแต่ ค.ศ. 1960 ถึง ค.ศ. 1973 อยู่ที่ปีละประมาณ 79 ล้านดอลลาร์สหรัฐ (He 1991, 26) รวมทั้งยังมีการลงนามในพิธีสารการค้าประจำปีกันตามปกติ จนมีข้อสังเกตจากนักวิชาการว่าเรื่องดังกล่าวสะท้อนให้เห็นมิติเชิงสัมฤทธิ์ผลนิยมในนโยบายต่างประเทศของทั้งสองฝ่าย รวมทั้งฝีมือของบรรดาเทคโนโลยีที่สามารถประคับประคองความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจเอาไว้ได้ท่ามกลางความตึงเครียด (Fernandez 1993, 20)

สรุป

ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างจีนกับคิวบาที่สถาปนาขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1960 มิได้เกิดจากความใกล้ชิดบนฐานของลัทธิมากซ์-เลนินเป็นทุนเดิม หากแต่เกิดจากความสอดคล้องกันของผลประโยชน์ที่ทั้งสองฝ่ายได้รับในบริบทของสงครามเย็นเป็นสำคัญกล่าวคือ ในมุมมองของจีน การเกิดรัฐบาลที่ต่อต้านสหรัฐอเมริกาในคิวบาถือเป็นช่องทางสำหรับจีนที่จะสร้างฐานที่มั่นทางการทูตแห่งแรกของตนในซีกโลกตะวันตกขณะที่ในมุมมองของคิวบา จีนเป็นตลาดขนาดใหญ่ที่คิวบาสามารถนำมาทดแทนการพึ่งพิงตลาดสหรัฐฯ ได้ ความสัมพันธ์ระหว่างสองฝ่ายบนฐานของลัทธิมากซ์-เลนินมาเกิดขึ้นภายหลังในช่วง ค.ศ. 1961-1962 เมื่อผู้นำคิวบาประกาศว่าประเทศของตนเป็นรัฐสังคมนิยม และจีนก็รับรองสถานะรัฐสังคมนิยมของคิวบาเพื่อช่วงชิงความได้เปรียบเหนือสหภาพโซเวียต แต่แล้วการเมืองภายในของจีนที่เดินไปสู่ยุคซ้ายจัดส่งผลให้นโยบาย

ต่างประเทศของจีนมีลักษณะรุนแรงไปด้วย จนทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาเปลี่ยนจากสหายกลายเป็นศัตรูเมื่อถึงกลางทศวรรษ 1960

ความตึงเครียดในความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาสะท้อนให้เห็นความสำคัญของสิ่งที่เรียกว่า “อุดมการณ์ (ideology)” ในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของจีนยุคสังคมนิยมซึ่ง Levine แบ่งอุดมการณ์ออกเป็น 2 แบบ คืออุดมการณ์ที่เป็นทางการ (formal ideology) และอุดมการณ์ที่ไม่เป็นทางการ (informal ideology) อุดมการณ์แบบแรกหมายถึงลัทธิมากซ์-เลนินและความคิดเหมาเจ๋อตงซึ่งเป็นกรอบที่ผู้นำของจีนใช้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ส่วนอุดมการณ์แบบหลังหมายถึง มรดกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นค่านิยม ความชอบ อคติ การมีใจโน้มเอียงล่วงหน้า ความเคยชิน และประพจน์ (proposition) เกี่ยวกับความเป็นจริง ซึ่งทั้งหมดนี้กลายเป็นความเชื่อและความคาดหวังของผู้นำจีนที่แฝงอยู่ในการดำเนินนโยบายต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อที่ว่าจีนเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่และเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมมาแต่โบราณ แต่ต่อมากลับถูกย่ำยีจากบรรดาประเทศมหาอำนาจ ทำให้ผู้นำของจีนคาดหวังให้ประเทศอื่นปฏิบัติต่อจีนให้ดีขึ้นและยอมรับว่าจีนเป็นหนึ่งในประเทศมหาอำนาจที่มีสถานะใจกลาง (central position) ในกิจการโลก รวมทั้งความเชื่อที่ว่าตนมีพันธกิจในการเป็นผู้นำเชิงศีลธรรม (moral leadership) ต่อบรรดาประเทศโลกที่สามที่เคยถูกกดขี่จากเจ้าอาณานิคม (Levine 1994, 30-46)

อุดมการณ์ที่เป็นทางการอย่างลัทธิมากซ์-เลนินและความคิดเหมาเจ๋อตงมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายวิเทศสัมพันธ์ของพรรคคอมมิวนิสต์จีนมาตั้งแต่ก่อน ค.ศ. 1949 และยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นไปอีกเมื่อจีนเริ่มขัดแย้งกับสหภาพโซเวียตในปลายทศวรรษ 1950 ทั้งนี้ Levine ได้เตือนไม่ให้เรามองความขัดแย้งดังกล่าวว่าเป็นเรื่องของดินแดน อำนาจอธิปไตย และความมั่นคงเท่านั้น เพราะแท้จริงแล้วความขัดแย้งเรื่องอุดมการณ์เป็นปัจจัยที่สำคัญมาก การที่เหมาเจ๋อตงประณามครุสชอฟว่าเป็น “ลัทธิแก้” นั้นแสดงให้เห็นว่าจีนกำลังประกาศจุดยืนว่าตนเป็นผู้พิทักษ์ความถูกต้องของลัทธิมากซ์-เลนิน และเป็นผู้สืบทอดมรดกของการปฏิวัติต่อจากเลนินและสตาลินที่แท้จริง ซึ่งการประกาศจุดยืนดังกล่าวส่งผลกระทบต่อทั้งการเมืองภายในประเทศของจีนและการดำเนินความสัมพันธ์กับขบวนการสังคมนิยมทั่วโลก เขายังตั้งข้อสังเกตด้วยว่าการทำเช่นนี้ของเหมาก็เหมือนกับจีนในยุคราชวงศ์ที่จักรพรรดิต้องแสดงบทบาทเป็นผู้ให้นิยามและปกป้องหลักปฏิบัติอันถูกต้องทางการเมืองที่เป็นสากล (universalist political orthodoxy) (Levine 1994, 40) ซึ่งเท่ากับเป็นอุดมการณ์แบบไม่เป็นทางการที่แฝงอยู่ในความคิดของผู้นำจีนนั่นเอง

อุดมการณ์ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาในแง่ที่ว่าหลังวิกฤตการณ์ขีปนาวุธคิวบาใน ค.ศ. 1962 จีนพยายามใช้เครื่องมือทางเศรษฐกิจเพื่อจูงใจให้คิวบาเห็นด้วยกับตนและประณามสหภาพโซเวียตแต่คิวบาลับเรียกร้องให้จีนปรับปรุงความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตและยุติการแจกจ่ายสิ่งพิมพ์โฆษณาชวนเชื่อที่โจมตีสหภาพโซเวียตในคิวบา จีนจึงมองว่าคิวบาไม่ได้แสดงจุดยืนที่

“ถูกต้อง” ในการปกป้องลัทธิมากซ์-เลนินในฐานะหลักปฏิบัติอันถูกต้องทางการเมืองที่เป็นสากลและแม้คิวบา
จะไม่ได้เป็นภัยคุกคามความมั่นคงของจีนในเชิงกายภาพ แต่การแสดงจุดยืนที่ “ไม่ถูกต้อง” ทางอุดมการณ์ของ
คิวบาก็ถือว่าเพียงพอแล้วที่จะทำให้จีนยุติความสัมพันธ์ในระดับพรรคต่อพรรคกับคิวบา ต้องรอจนถึงต้น
ทศวรรษ 1980 เมื่อจีนในยุคของเติ้งเสี่ยวผิงเลิกผูกขาดการตีความลัทธิมากซ์-เลนินและเริ่มปรับปรุง
ความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียต การฟื้นฟูความสัมพันธ์ในระดับพรรคกับคิวบาจึงเกิดขึ้นได้ใน ค.ศ. 1988

References

- Benton, Gregor. 2007. *Chinese Migrants and Internationalism: Forgotten Histories, 1917-1945*. Oxon: Routledge.
- “Castro Comments on Czechoslovak Crisis, August 24, 1968.” 1968. Castro Speech Database. Accessed March 19, 2017. <http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1968/19680824.html>.
- Castro, Fidel, and Ignacio Ramonet. 2008. *My Life: A Spoken Autobiography*. Translated by Andrew Hurley. New York: Scribner.
- “Castro Statement on Cuban-CPR Relations, February 6, 1966.” 1966. Castro Speech Database. Accessed March 9, 2017. <http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1966/19660206.html>.
- Chen Jian. 2001. *Mao's China and the Cold War*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Cheng, Peter. 1972. *A Chronology of the People's Republic of China from October 1, 1949*. Totowa, NJ: Littlefield, Adam & Co.
- Cheng, Yinghong. 2007. “Sino-Cuban Relations during the Early Years of the Castro Regime, 1959-1966.” *Journal of Cold War Studies* 9(3): 78-114.
- “Chinese Government and People Strongly Condemn Soviet Revisionist Clique's Armed Occupation of Czechoslovakia.” 1968. *Peking Review*, August 23 (supplement), 3-4.
- “Closed Neighbor Though Separated by Oceans.” 1960. *Peking Review*, October 4, 46-47.
- Copper, John Franklin. 1976. *China's Foreign Aid: An Instrument of Peking's Foreign Policy*. Lexington, MA: Lexington Books.
- “Cuban Government Economic Mission in China.” 1960. *Peking Review*, November 22, 10.
- Declarations of Havana*. 1962. Peking: Foreign Languages Press.
- “Defend the Cuban Revolution.” 1962. *Peking Review*, November 2, 6-7.

- Deutschmann, David, and Deborah Shnoorkal, eds. 2007. **Fidel Castro Reader**. Melbourne: Ocean Press.
- Domínguez, Jorge I. 1989. **To Make a World Safe for Revolution: Cuba's Foreign Policy**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- "Facts on Sino-Cuban Trade." 1966. **Peking Review**, January 14, 21-23.
- Fernandez, Damian J. 1993. "Cuba's Relations with China: Economic Pragmatism and Political Fluctuation." In **Cuba's Ties to a Changing World**, edited by Donna Rich Kaplowitz, 17-31. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- "Fourth Anniversary of the Cuban Revolution, January 2, 1963." 1963. Castro Speech Database. Accessed February 20, 2017. <http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1963/19630102.html>.
- "Further Remarks on the Sino-Cuban Trade Question." 1966. **Peking Review**, February 4, 15-16.
- Halperin, Maurice. 1981. **The Taming of Fidel Castro**. Berkeley, CA: University of California Press.
- He Li. 1991. **Sino-Latin American Economic Relations**. New York: Preager.
- Huang Zhiliang. 2007. **Zhongla Jianjiao Shi**. [History of the Establishments of Diplomatic Relations between China and Latin American Countries]. Shanghai: Shanghai Lexicographical Press. (in Chinese)
- Johnson, Cecil. 1970. **Communist China & Latin America 1959-1967**. New York & London: Columbia University Press.
- Kenner, Martin, and James Petras, eds. 1970. **Fidel Castro Speaks**. London: Allen Lane.
- Kulik, Boris T. 2000. **Sovetsko-Kitaiskii Raskol: Prichiny I Posledstviia**. [The Sino-Soviet Schism: Reasons and Consequences]. Moscow: Russian Academy of Sciences. (in Russian). Cited in Friedman, Jeremy. 2015. **Shadow Cold War: The Sino-Soviet Competition for the Third World**. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Lai, Walton Look. 1999. "The Caribbean." In **The Encyclopedia of the Chinese Overseas**, edited by Lynne Pan, 248-253. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Levine, Steven I. 1994. "Perception and Ideology in Chinese Foreign Policy." In **Chinese Foreign Policy: Theory and Practice**, edited by Thomas W. Robinson and David Shambaugh, 30-46. Oxford: Clarendon Press.
- Li Mingjiang. 2012. **Mao's China and the Sino-Soviet Split: Ideological Dilemma**. London: Routledge.

- Lin Biao. 1965. "Long Live the Victory of People's War (September 3, 1965)." Lin Biao Reference Archive. Accessed March 8, 2017. https://www.marxists.org/reference/archive/lin-biao/1965/09/peoples_war/index.htm.
- López, Kathleen. 2013. **Chinese Cubans: A Transnational History**. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Ma Jisen. 2004. **The Cultural Revolution in the Foreign Ministry of China**. Hong Kong: University of Hong Kong Press.
- Mao Tse-tung. 1966. "Talk at The Enlarged Meeting of The Political Bureau, March 20, 1966." In **Selected Works of Mao Tse-tung Vol. IX**. Accessed February 3, 2017. https://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-9/mswv9_55.htm.
- Mao Xianglin. 1997. "Zhongguo he Guba Guanxi de Huigu yu Qianzhan." [Sino-Cuban Relations: Retrospect and Prospect]. **Latin American Studies** 2: 35-39. (in Chinese)
- Mao Zedong. 1998. **On Diplomacy**. Beijing: Foreign Languages Press.
- National Bureau of Statistics of China, ed. 1982. **Zhongguo Tongji Nianjian 1981**. [China's Statistical Yearbook 1981]. Hong Kong: Economic Information and Agency. (in Chinese)
- "Quarterly Chronicle and Documentation." 1966. **The China Quarterly** 26(April-June): 220.
- "Renmin Ribao Editor's Note on Prime Minister Castro's Anti-China Statement." 1966. **Peking Review**, February 25, 13-14.
- Schenkel, Peter. 1970. Cuban Relations with the Communist World. In **The Soviet Union and Latin America**, edited by J. Gregory Oswald and Anthony J. Strover, 146-158. New York: Praeger Publishers.
- Schram, Stuart, ed. 1974. **Chairman Mao Talks to the People: Talks and Letters: 1956-1971**, translated by John Chinnery and Tieyun. New York: Pantheon Books.
- Shih, Chih-yu. 1993. **China's Just World: The Morality of Chinese Foreign Policy**. London: Lynne Rienner.
- "Sino-Cuban Joint Communiqué." 1961. **Peking Review**, October 6, 9-11.
- Triana, Mauro García, and Pedro Eng Herrera. 2009. **The Chinese in Cuba, 1847- Now**. Edited and translated by Gregor Benton. Lanham: Lexington Books.

- Van Ness, Peter. 1970. **Revolution and Chinese Foreign Policy: Peking's Support for Wars of National Liberation**. Berkeley, CA: University of California Press.
- Wang Jiarui, ed. 2013. **Zhongguo Gongchandang Duiwai Jiaowang Jiushinian**. [Ninety Years of Foreign Relations of the Communist Party of China]. Beijing: Contemporary World Press. (in Chinese)
- Wang, Yu San. 1990. "The Republic of China's Relations with Latin America." In **Foreign Policy of the Republic of China on Taiwan: An Unorthodox Approach**, edited by Yu San Wang, 155-178. New York: Praeger.
- "We Stand By Cuba." 1962. **Peking Review**, November 2, 3-4.
- Wu Xiuquan. 1991. **Huiyi yu Huainian**. [Reminiscences and Memories]. Beijing: Central Party School Press. (in Chinese)
- Xu Shicheng. 2003. **Guba**. [Cuba]. Beijing: Social Science and Document Press. (in Chinese)
- Xu Yichong. 2014. **Wo yu Kasiteluo**. [I and Castro]. Beijing: Oriental Press. (in Chinese)
- Yun Shui. 1996. **Chushi Qiguoshi: Jiangjun Dashi Wang Youping**. [History of Diplomatic Life in Seven Countries: General Ambassador Wang Youping]. Beijing: World Knowledge Press. (in Chinese)
- Zeng Tao. 1997. **Waijiao Shengya Shiqinian**. [Seventeen Years of Diplomatic Life]. Nanjing: Jiangsu People's Press. (in Chinese)
- Zhu Xiangzhong. 2003. **Zai Lamei Renzhi de Suiye**. [My Tenure of Office in Latin America]. Beijing: World Knowledge Press. (in Chinese)